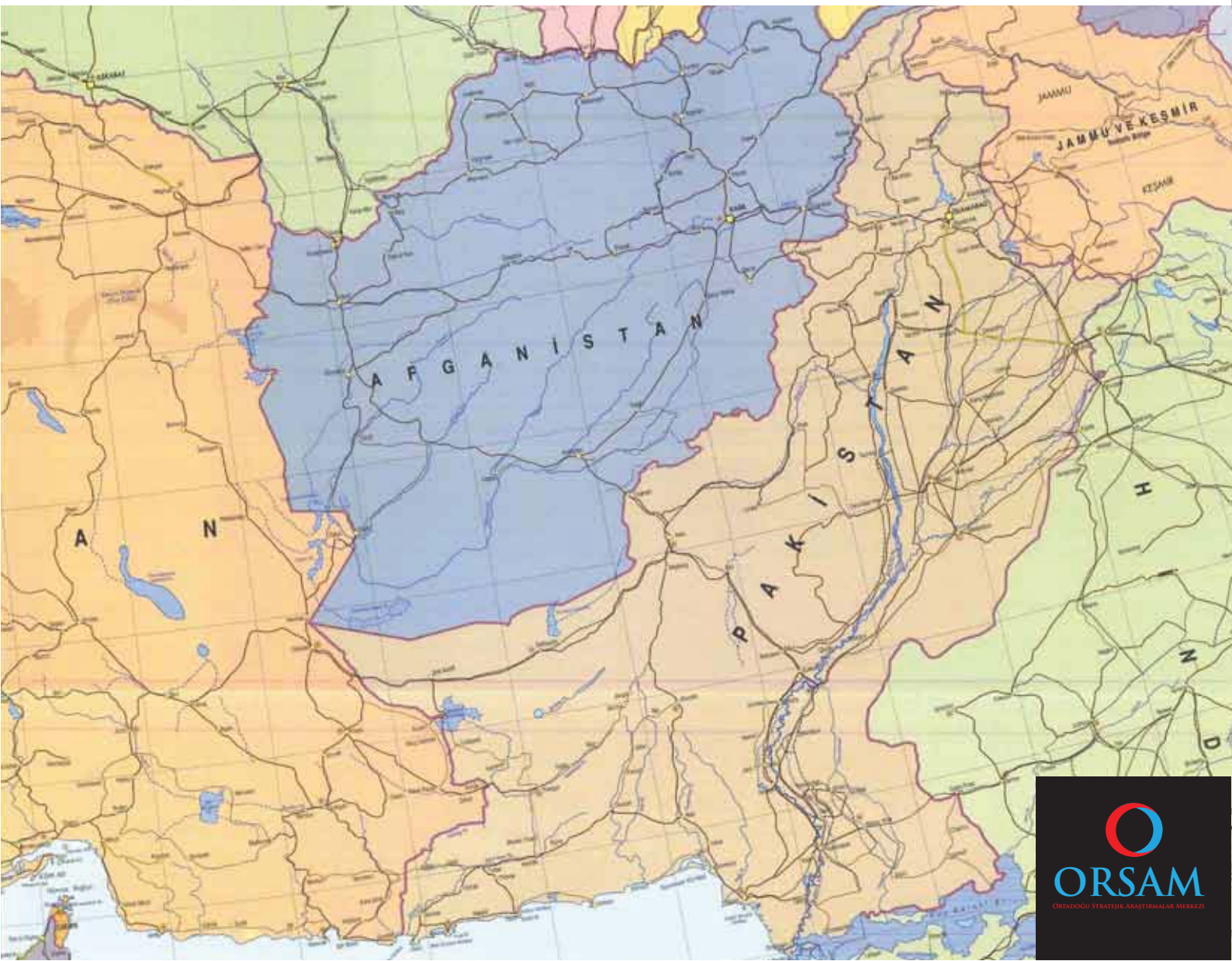

AFGANİSTAN VE PAKİSTAN'DA YAŞANAN GELİŞMELER VE ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ

THE DEVELOPMENTS IN AFGHANISTAN AND PAKISTAN AND THEIR EFFECTS ON INTERNATIONAL SECURITY

تطورات الوضع في افغانستان والباكستان
وتأثيرها على الأمن والسلام العالمي

ORTADOĞU STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
Asya Araştırmaları Programı

AFGANİSTAN VE PAKİSTAN'DA YAŞANAN GELİŞMELER VE ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ

THE DEVELOPMENTS IN AFGHANISTAN AND PAKISTAN AND THEIR EFFECTS ON INTERNATIONAL

تطورات الوضع في افغانستان والباكستان وتأثيرها على الأمن والسلام العالمي

ORSAM Asya Araştırmaları Programı

Rapor No: 31

Mart 2011

Ankara - TÜRKİYE ORSAM © 2011

Bu raporun içeriğinin telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar ve yararlanma dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu raporda yer alan değerlendirmeler yazarına aittir; ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

ORTADOĞU STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

Tarihçe

Türkiye’de eksikliği hissedilmeye başlayan Ortadoğu araştırmaları konusunda kamuoyunun ve dış politika çevrelerinin ihtiyaçlarına yanıt verebilmek amacıyla, 1 Ocak 2009 tarihinde Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) kurulmuştur. Kısa sürede yapılanan kurum, çalışmalarını Ortadoğu özelinde yoğunlaştırmıştır.

Ortadoğu’ya Bakış

Ortadoğu’nun iç içe geçmiş birçok sorunu barındırdığı bir gerçektir. Ancak, ne Ortadoğu ne de halkları, olumsuzluklarla özdeşleştirilmiş bir imaja mahkum edilmemelidir. Ortadoğu ülkeleri, halklarından aldıkları güçle ve iç dinamiklerini seferber ederek barışçıl bir kalkınma seferberliği başlatacak potansiyele sahiptir. Bölge halklarının bir arada yaşama iradesine, devletlerin egemenlik halklarına, bireylerin temel hak ve hürriyetlerine saygı, gerek ülkeler arasında gerek ulusal ölçekte kalıcı barışın ve huzurun temin edilmesinin ön şartıdır. Ortadoğu’daki sorunların kavranmasında adil ve gerçekçi çözümler üzerinde durulması, uzlaşmacı inisiyatifleri cesaretlendirecektir. Söz konusu çerçevede, Türkiye, yakın çevresinde bölgesel istikrar ve refahın kök salması için yapıcı katkıları sürdürmelidir. Cepheleşen eksenlere dâhil olmadan, taraflar arasında diyalogun tesisini kolaylaştırmaya devam etmesi, tutarlı ve uzlaştırıcı politikalarıyla sağladığı uluslararası desteği en etkili biçimde değerlendirebilmesi bölge devletlerinin ve halklarının ortak menfaatidir.

Bir Düşünce Kuruluşu Olarak ORSAM’ın Çalışmaları

ORSAM, Ortadoğu algılamasına uygun olarak, uluslararası politika konularının daha sağlıklı kavranması ve uygun pozisyonların alınabilmesi amacıyla, kamuoyunu ve karar alma mekanizmalarına aydınlatıcı bilgiler sunar. Farklı hareket seçenekleri içeren fikirler üretir. Etkin çözüm önerileri oluşturabilmek için farklı disiplinlerden gelen, alanında yetkin araştırmacıların ve entelektüellerin nitelikli çalışmalarını teşvik eder. ORSAM; bölgesel gelişmeleri ve trendleri titizlikle irdeleyerek ilgililere ulaştırabilen güçlü bir yayım kapasitesine sahiptir. ORSAM, web sitesiyle, aylık Ortadoğu Analiz ve altı aylık Ortadoğu Etütleri dergileriyle, analizleriyle, raporlarıyla ve kitaplarıyla, ulusal ve uluslararası ölçekte Ortadoğu literatürünün gelişimini desteklemektedir. Bölge ülkelerinden devlet adamlarının, bürokratların, akademisyenlerin, stratejistlerin, gazetecilerin, işadamlarının ve STK temsilcilerinin Türkiye’de konuk edilmesini kolaylaştırarak bilgi ve düşüncelerin gerek Türkiye gerek dünya kamuoyuyla paylaşılmasını sağlamaktadır.

İçindekiler

Takdim.....	5
Özet	7
Bölüm 1: Afganistan ve Pakistan'daki Mevcut Durum.....	10
1.1. Afganistan'daki Mevcut Durum.....	10
1.1.1. Afganistan'ın Tarihsel Gelişimi	10
1.1.2. Afganistan'ın Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi.....	19
1.1.3. Kimlik Tanımlaması.....	23
1.1.4. Sosyal Yapı.....	24
1.1.5. Yönetim Şekilleri ve Ülkeye Etkileri	33
1.1.6. Siyasi Yapı ve Aktörler.....	41
1.1.7. Ekonomik Durum	43
1.2. Pakistan'daki Mevcut Durum	47
1.2.1. Pakistan'ın Tarihsel Gelişimi.....	47
1.2.2. Pakistan'ın Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi.....	50
1.2.3. Kimlik Algılaması.....	51
1.2.4. Sosyal Yapı	52
1.2.5. Yönetim Şekli ve Ülkeye Etkileri	58
1.2.6. Siyasi Yapı ve Aktörler.....	67
1.2.7. Ekonomik Durum	71
Bölüm 2: Yaşanan Sorunlar ve Etkileri.....	72
2.1. Afganistan'da Yaşanan Sorunlar ve Etkileri	72
2.1.1. Sınır Sorunları.....	73
2.1.2. Uyuşturucu ve Narko-Ekonomi	77
2.1.3. Çatışma ve İstikrarsızlık.....	79
2.2. Pakistan'da Yaşanan Sorunlar ve Etkileri.....	83
2.2.1. Devlet Mekanizması İçindeki Sorunlar	84
2.2.2. Köktenci Grupların ve Yapılanmaların Etkisi.....	93
2.2.3. Ekonomik Sorunlar ve Mülteci Sorunu	96
2.2.4. Pakistan'da Toprak Bütünlüğü Kaygıları.....	100
2.2.5. Nükleer Silahların Mevcudiyeti	109
Bölüm 3: Dış Müdahaleler.....	111
3.1. ABD'nin Afganistan ve Pakistan'a Yönelik Politikaları.....	112
3.1.1. Başlangıcından Bugüne ABD-Afganistan İlişkileri	112
3.1.2. Başlangıcından Bugüne ABD-Pakistan İlişkileri.....	121
3.2. Rusya'nın Afganistan ve Pakistan'a Yönelik Politikaları	127

3.2.1. Rusya'nın Afganistan Politikası	128
3.2.2. Rusya'nın Pakistan Politikası.....	133
3.3. Çin'in Afganistan ve Pakistan'a Yönelik Politikaları	139
3.3.1. Çin'in Afganistan Politikası.....	139
3.3.2. Çin'in Pakistan Politikası	141
3.4. Hindistan'ın Afganistan ve Pakistan'a Yönelik Politikaları.....	145
3.4.1. Hindistan'ın Afganistan Politikası.....	145
3.4.2. Hindistan'ın Pakistan Politikası.....	149
3.5. İran'ın Afganistan ve Pakistan'a Yönelik Politikaları	154
3.5.1. İran'ın Afganistan Politikası	154
3.5.2. İran'ın Pakistan Politikası	157
3.6. Suudi Arabistan'ın Afganistan ve Pakistan'a Yönelik Politikaları	159
3.6.1. Suudi Arabistan'ın Afganistan Politikası	159
3.6.2. Suudi Arabistan'ın Pakistan Politikası.....	164
3.7. Türkiye'nin Afganistan ve Pakistan'a Yönelik Politikaları	165
3.7.1. Türkiye'nin Afganistan Politikası	165
3.7.2. Türkiye'nin Pakistan Politikası.....	171
Bölüm 4: Uluslararası Güvenlik ve Türkiye Açısından Değerlendirme ve Sonuç	176
4.1. Tarihsel Süreç ve Coğrafi Konum	176
4.1.1. Bölgesel Dinamikler.....	176
4.1.2. Afganistan.....	177
4.1.3. Pakistan	178
4.2. Mevcut Sorunların Her İki Ülkenin Geleceğine Etkileri.....	178
4.2.1. İç Etkiler	178
4.2.2. Dış Etkiler	180
4.3. Afganistan ve Pakistan'ın Geleceğinin Uluslararası Güvenliğe Etkileri	182
4.3.1. Afganistan.....	182
4.3.2. Pakistan	185
4.4. Afganistan ve Pakistan'ın Geleceğinin Türkiye Açısından Etkileri	188
4.5. Sonuç	190
Kaynakça.....	212

TAKDİM

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Barack Obama, 2009 yılının Aralık ayında West Point Askeri Akademisi'nde yaptığı konuşmada ABD'nin Afganistan'a yönelik stratejisinin ana hatlarını açıklamıştır. Göreve yeni başlayan Obama'nın Afganistan'daki soruna dair yeni bir strateji ortaya koyması uzun süre beklenmiş ve bir öncelik olarak değerlendirilmiştir. Zira Afganistan'da, uluslararası toplumun Türkiye'nin de katkıda bulunduğu güvenlik ve istikrar çabaları gittikçe güçleşen bir atmosferde devam etmektedir. Amerikan işgalinden sonra Afganistan'da kurulan siyasi yapı ve ülkedeki asayiş, 2001'de iktidardan devrilen Taliban tarafından tehdit edilmektedir. Bu durum başlı başına bir sorun olduğu kadar, derinliklerdeki birçok dinamiğin etkileşiminin bir eseri olup birçok alanda da etki göstermektedir. Bu bağlamda, 11 Eylül saldırılarından ve Amerika'nın koalisyon ortakları ile birlikte Afganistan'ı işgalinden sekiz yıl kadar sonra Afganistan'ın hala uluslararası güvenlik açısından önemli bir sorun teşkil ettiği değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, Güney Asya'nın kilit noktasındaki bu sorunu uluslararası güvenlik açısından ele almaktadır. İlk bakışta, her ne kadar sorun Afganistan odaklı olarak değerlendirilse de, sorunun derinliğindeki dinamiklerin Afganistan ile olduğu kadar Pakistan ile de ilgili olduğu görülmektedir. Bu çalışma Afganistan'da uluslararası ve bölgesel güvenliği tehdit eden boyutlara gelen sürecin her iki ülkedeki sorun ve dinamiklerden kaynaklandığı yaklaşımını benimsemektedir. Çalışmanın kapsamı boyunca bu yaklaşım temellendirilmeye çalışılacaktır.

Rapor dört bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Afganistan ve Pakistan'daki mevcut durum ele alınmıştır. Bu kapsamda her iki ülkenin tarihsel gelişimi, sosyal öğeleri, siyasi yapısı ve ekonomik durumuna ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Raporun ikinci bölümü Afganistan ve Pakistan'daki iç sorunlara ve bu sorunların her iki ülkenin iç ve dış politikasındaki etkilerine ayrılmıştır. Bu bölümde ayrıca her iki ülkedeki sorunların birbiriyle etkileşimine de değinilmektedir. Raporun üçüncü bölümünde, önemli uluslararası ve bölgesel aktörlerin Afganistan ve Pakistan ile ilişkileri incelenmektedir. Raporun dördüncü ve son bölümü ise önceki bölümlerdeki veri ve değerlendirmeler temelinde, Afganistan ve Pakistan'daki gelişmelerin uluslararası güvenliğe etkilerinin değerlendirilmesini kapsamaktadır.

ORSAM olarak Afganistan ve Pakistan'daki gelişmeleri önümüzdeki dönemde de izlemeye devam edeceğiz. Türkiye ve Ortadoğu'nun güvenliği bakımından Afganistan ve Pakistan'daki durum üzerine çokça düşünülmesi, araştırma yapılması ve politika önerileri geliştirilmesi gerekmektedir. Yeni çalışmalarla ilgili her türlü görüş ve tekliflerinize açık olduğumuzu belirtmek isteriz.

Hasan Kanbolat

Başkan

Hazırlayanlar: E. Tümg. Armađan KULOĐLU
ORSAM Başdanışmanı

Sercan DOĐAN
ORSAM Ortadoğu Uzman Yardımcısı

AFGANİSTAN VE PAKİSTAN'DA YAŞANAN GELİŞMELER VE ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ

Özet

Afganistan ve Pakistan, gündeme sıklıkla uluslararası kuvvetlere yönelik Taliban saldırıları, el-Kaide ve Taliban liderlerinin tehdit mesajları ve ABD'nin insansız hava araçları ile yaptığı operasyonlar sebebiyle gelmektedir. Sekiz yıldır süregelen bu husus, Afganistan ve Pakistan'ın uluslararası güvenlik açısından değerlendirilmesinde ilk göze çarpan unsurdur.

Güney Asya'nın bu kilit bölgesinin jeopolitik şekillenişinde tarihsel süreç ve coğrafi konum faktörü önemli rol oynamıştır. Bölge Orta Asya, Ortadoğu ve Hint kültürel havzaları arasında bir kavşak niteliğindedir. Bu konumundan ötürü eski çağlardan beri bölge üzerinde önemli güçlerin rekabeti yaşanmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Rus ve İngiliz İmparatorlukları kuzey ve güneyden bölge üzerinde nüfuz tesis edebilmek üzere rekabete girişmişlerdir. Bahsedildiđi üzere bu rekabet "Büyük Oyun" olarak tarihe geçmiştir. "Büyük Oyun" çerçevesinde bir tampon bölge mahiyetinde kurulan Afganistan bu niteliğinden ötürü bir sömürge dönemi yaşamamıştır; bunun yanı sıra Pakistan 1947'de Hint Müslümanlarının bir devleti olarak İngiliz İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmıştır.

Afganistan'daki tarihsel süreç bu ülkenin zayıf bir devlet yapısına sahip olmasının arkasındaki nedenleri ortaya koymaktadır. Afganistan'ın coğrafi konumundan ötürü büyük güçlerin etkinlik mücadelesine sahne oluşu ve dış güçlerin müdahalelerine maruz kalışı, bu devleti çeşitli dış dinamiklerin etkisine açık bırakmıştır. Aynı zamanda, Afganistan'ın etnik ve kabilesel yapısının karmaşıklığı bilinen anlamda üniter bir devlet olmasını engellemiştir. Ülkede Afgan ulusal kimliği, öncelik sıralamasında çok çeşitli etnik, kabilesel ve bölgesel aidiyetten sonra gelmektedir. Dolayısıyla ulusal kimlik birleştirici bir faktör olamamıştır. Bu da Afganistan'da merkezi yönetimin meşruiyet krizini derinleştirmiştir. Halihazırda zayıf olan merkezi yönetim, Sovyet işgaline direniş esnasında güçleri gittikçe artan merkezkaç unsurlar karşısında sürekli güç yitirmiş ve dolayısıyla ülkede siyasi güç odaklarının dağılışı merkezi bir kamu otoritesinin tesisini imkansız kılmuştur.

Pakistan merkezi bir otorite ve bu otoriteyi destekleyecek askeri güç bakımından daha başarılı bir tarihsel süreç geçirmiştir. Sınırları dış güçlerce belirlenmiş olsa da, Pakistan'ın Hint Müslümanlarının bir devleti olarak kurulması ülkenin kapsayıcı bir kimlik ihtiyacını karşılamıştır. Pakistan'ın doğu komşusu olan Hindistan'dan sürekli bir tehdit algılaması ve bununla ilintili olarak Keşmir sorunu, Pakistan siyasi elitlerine ulusal kimliğin inşa edilmesi ve desteklenmesi aşamalarında önemli faydalar sağlamıştır. Ancak olumsuz anlamda Keşmir ve Hindistan tehdidi, olumlu anlamda da Müslümanlıktan başka bir birleştirici unsura sahip olmayan Pakistanlı kimliği sarsılmaz temellerde bulunmamaktadır. İslam vurgusunun özellikle Ziya-ül Hak döneminde artması, köktenci ideolojinin yayılması ve güç kazanması yoluyla Pakistan kimliğinde dönüşümlere neden olabilecek bir unsur olmuştur. Pakistan nükleer kapasitesi ve coğrafi konumu itibarıyla de stratejik anlamda önem arz etmektedir. Hint Okyanusu'na olan kıyısı, Afganistan'ı denize çıkış yollarından mahrum bırakmakta ve dolayısıyla Pakistan'ı Orta Asya enerji nakil hatları tartışma ve değerlendirmelerine dahil etmektedir. Aynı zamanda Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi'ni kontrol edebilecek konumu Pakistan'ın stratejik önemini artırmaktadır.

Afganistan'da 2001 öncesine dönüş ihtimallerinin düşük olduğu, devletin geleceği bakımından dikkate alınması gereken bir gerçektir. Bunda etkili olan en önemli husus ise otuz yıllık çatışmanın etnik gruplar arasındaki ayrılığı iyice derinleştirmesidir. Uluslararası kuvvetlerin çekilmesinden sonra Taliban'ın Karzai hükümeti ve Kuzey İttifakı'nı oluşturan gruplara karşı savaş açması ihtimalinde tarafların birbirine üstünlük kuramayıp bir dengeye ulaşılması, Tacik, Hazara, Özbek ve Türkmenlerin güney kısmına Taliban'ın hakim olduğu bir Afganistan'dan ayrılma girişiminde bulunarak bölgenin siyasi coğrafyasında bir değişikliğe sebep olmalarını beraberinde getirebilir. Böyle bir durumda Afganistan'ın bölgesel ve uluslararası güvenlik açısından bir kara delik haline gelmesi süreci başlayacaktır. Bunun uzun dönemde etkilerinin uluslararası ilişkilerde sistemik değişikliklere varabilmesi de mümkündür. Afganistan'ın konumundan ötürü mevcut istikrarsızlığın dört bir yana yayılabilmesi uluslararası sistemdeki önemli aktörlerin tepkisiz kalamayacağı bir ortamı beraberinde getirecektir.

Pakistan'da statükonun devamı ile istikrar sağlanabilmesi, bu devletin uluslararası güvenlik bakımından arzettiği önemin artmasına yol açacağı değerlendirilmektedir. Zira Pakistan'ın istikrarsızlık içinde başıboş bırakılmasının nükleer silahların güvenliği ve terörizm konularında oluşturacağı risk kadar Avrasya'daki mevcut denge ve nüfuz arayışlarındaki konumu da bu mücadelenin aktörleri tarafından dikkate alınması gereken bir husustur. İstikrarsız bir Pakistan Avrasya'daki aktörlerin hepsi için ciddi bir risk düzeyi sunarken istikrarlı bir Pakistan ise mevcut nüfuz mücadelesinin asal aktörlerine ciddi avantajlar sağlayabilecek konumu dolayısıyla önem taşımaktadır.

Afganistan ve Pakistan'daki sorunların Türkiye'ye doğrudan yansımaları gerek Türkiye içerisinde gerekse de Türkiye'nin Afganistan'daki personeline yönelik bir terör tehdidi olarak tecelli etmektedir. Dolaylı olarak da, uluslararası güvenlik bakışıyla, Afganistan-Pakistan bölgesinden yayılacak istikrarsızlık ve güvensizlik Türkiye'nin Ortadoğu, Orta Asya ve Güney Asya ile geliştirmeye çalıştığı ilişkilerini, bu ilişkilerin sahip olduğu potansiyeli sıkıntıya düşürecek bir gelişme olacaktır. Türkiye açısından Afganistan'daki çabaların meyvesini vererek ülkede meşruiyeti sağlam bir siyasi otorite ve asayiş sağlama kapasitesine sahip bir güvenlik kuvvet-

lerinin bulunması en olumlu gelecek ihtimali olacaktır. Pakistan'ın ise demokratik bir süreç içerisinde iç siyasi istikrarını sağlaması Türkiye açısından olumlu değerlendirilebilecek bir gelişme olacaktır.

Bu durumda Afganistan'da önümüzdeki dönemde Taliban ile merkezi yönetim arasındaki doğrudan veya dolaylı görüşmelerin süreceği ve bu müzakerelerin uluslararası toplum tarafından da destek göreceği söylenebilir. Ancak, ülkede uluslararası kuvvetler tarafından yürütülen askeri mücadelenin Taliban'ın yürütmekte olduğu ayaklanmayı bastırabileceği konusunda şüpheler mevcuttur. 2010 yılında NATO kuvvetleri tarafından Kandahar ve Helmand'da operasyonlar düzenlenmiş, ancak önemli bir sonuç alınamamıştır. Taliban'ın benimsemekte olduğu gayrinizami harp tekniklerinin NATO kuvvetlerinin işini zorlaştırdığı muhakkaktır. Öte yandan Afganistan'da büyük ölçüde hassasiyet gösterilen bir konu olan sivil kayıplar konusunda bir gelişme yaşanmamaktadır. 2010 yılının sonuna yaklaşılırken halen NATO kuvvetlerinin sivil kayıplara neden olan uygulamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu durum, şüphesiz, Afganistan halkı ile direnişçi grupların arasındaki mesafeyi açma hedefine hizmet etmemektedir. Dolayısıyla Afganistan'da Taliban ile yapılan müzakerelerin, Taliban'ın ülkedeki gücünün gittikçe arttığı bir ortamda yürütüldüğü, bunun da merkezi hükümetin konumu açısından tehlikeli bir drum yarattığı söylenebilir.

Pakistan'da ise 2009 yılındaki büyük operasyonlardan sonra Taliban'ın etkinliği azaltılmıştır. Ancak, Pakistan'da olduğu iddia edilen el Kaide ve Taliban liderlerinin yakalanmasına ilişkin bir gelişme yaşanmamıştır. Pakistan, NATO'nun insansız hava araçları ile yapmakta olduğu operasyonlar ve sınır ihlalleri dolayısıyla ABD ile sorun yaşamaktadır. 2010'un Ekim ayı itibarıyla ABD ile Pakistan arasında yaşanan bu gerilim NATO ikmal hatlarının Pakistan tarafından güvenlik gerekçesiyle abluka altına alınması sonucunu doğurmuştur. Öte yandan, Pakistan iç siyasette çalkantılı günler geçirirken 2010 yazında büyük bir sel felaketine maruz kalmıştır. Felaket mağdurlarına yardım ulaştırılması ile ilgili konular merkezi hükümetin enerjisini çekmiş ve yıpratmıştır. Bu gelişmelerden hareketle önümüzdeki dönemde Pakistan iç ve dış siyasetinin hareketli zamanlar geçireceği söylenebilir. ABD'nin Afganistan'a dair bölgesel stratejisinde Pakistan'a önemli bir yer biçmesine ve Pakistan'da ABD'ye yakın bir hükümet bulunmasına rağmen ABD'nin gerek Hindistan ile geliştirdiği ilişkiler gerekse de Pakistan'ın egemenliğini ihlal etmesi iki ülke ilişkilerinde önemli darbelere neden olmaktadır. Eski devlet başkanı Pervez Müşerref'in de siyasete dönmesiyle, mevcut hükümet sıkıntılarının artması beklenebilir. Zira ABD politikaları Pakistan'da önemli bir Amerikan aleyhtarlığı doğurmuştur ve bu durum iç politikada muhalif partiler açısından önemli bir kozdur.

BÖLÜM 1: AFGANİSTAN VE PAKİSTAN'DAKİ MEVCUT DURUM

1.1. Afganistan'daki Mevcut Durum

1.1.1. Afganistan'ın Tarihsel Gelişimi

Doğu, Batı ve Orta Asya'nın buluştuğu yerde konumlanmış olan ülkenin tarihi, büyük ölçüde coğrafi konumu tarafından belirlenmiştir. İran, Hindistan ve Türkistan gibi önemli güç merkezlerinin arasında yer alması, bölge üzerinde önemli güçlerin rekabet etmesine yol açmıştır. İran ya da Kuzey Hindistan'a yönelmiş ordular bölge üzerinde geçiciler olsa egemenlik kurmuşlardır. Ayrıca, eski çağlardan beri bölge üzerinden geçen ya da bölgeye yönelen göç dalgaları, bölgeyi etnik açıdan karmaşık bir duruma getirmiştir.

Bölgenin stratejik önemi, onu büyük güçler için vazgeçilemez kılmaktadır. Zaman zaman bölge halkı bu durumdan yararlanmış ancak genelde bölge üzerinde yaşanan güç savaşları iç politik dinamikleri olumsuz etkilemiştir. Etnik yapının karmaşıklığı hem merkezi bir yönetimin oluşturulmasını zorlaştıran hem de dış müdahaleleri kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Bu dış müdahalelere açık yapıya karşın bu karmaşık etnik yapı, yabancı işgal dönemlerinde işgale karşı birlik olma eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla, ne dış güçler, ne de ülke içerisindeki yöneticiler bölge üzerinde kalıcı bir kontrol sağlayamamışlardır.

Afganistan bölgesini ilk istila edenler, M.Ö. yaklaşık 1500 yılında Persler olmuştur. Bu dönemde Zerdüştlük gibi inançlar ortaya çıkmış, sulama sistemleri ve yollar inşa edilmiş, bölgede şehirleşme, ticaret ve zenginlik artmıştır. Ancak, Perslerin M.Ö. 331 yılında Makedonyalı Büyük İskender karşısında, Guagamala'da aldığı ağır yenilgiden sonra, Afganistan'da hakimiyet Makedonya'ya geçmiş ve Hellenistik dönem başlamıştır. Hellenistik dönem Sakaların gelişiyiyle son bulmuştur. Hellenistik dönem bölge üzerinde fazla bir etki bırakmamıştır. Bölge halkı İran ve Hint kültürünü benimsemeyi tercih etmiştir.¹

M.S. I'inci yüzyılda bölgede hakimiyet kuran Sakalar, II'nci yüzyılda güçlerinin doruğuna ulaşarak, devletlerinin sınırlarını Tibet ve Keşmir'e kadar genişletmişlerdir. Sakalar, kendi göçebe kültürleriyle yerleşik Helen, Fars ve Hint kültürlerini sentezlemişler ve oldukça başarılı sonuçlara ulaşmışlardır. Ancak, iç çekişmeler sonucunda zayıflamışlar ve bölgeyi Hunlara bırakmak zorunda kalmışlardır.

VI'ncı yüzyılda Hunların Sasaniler karşısında yenilgiye uğraması üzerine, bölgede Sasanilerin etrafında birleşmiş pek çok Hun ve Saka kökenli beylik ortaya çıkmıştır. Bu devlet ve beyliklerin yönetici ve soylularının, toprak sahipleri haline geliş feodalizmi ortaya çıkarmıştır. Bu dönem, Sasani devletinin zayıfladığı, Arap istilasının başladığı dönemle kesişmiştir.²

637 yılında Sasanilerin Araplar karşısında Kadisiye savaşında aldıkları ağır yenilgi üzerine, bölge önce Emevilerin, VIII'inci yüzyılın ortalarından itibaren de Abbasilerin yönetimine geçmiştir. Arap istilasıyla birlikte Müslümanlık, Hinduizm ve Budizm gibi yerel inançların yerini almaya başlamıştır. Bölgede yaygın olan bu inançlar ve bunlara ait çok sayıda dini merkezin varlığı, İslam dininin temel kavramlarına aşinalık yaratarak, bu dinin benimsenmesini kolaylaştırmıştır.

Araplar tarafından kurulan valilikler ve Türk kölelerden oluşan seçkin Gulam birlikleri, Arap egemenliğinin zayıfladığı dönemde bağımsız emirliklerin kurulmasına yol açmıştır. Bunlardan en önemlileri IX'uncu yüzyılda kurulan Saffariler ve Samanilerdir. Saffarilerin Samaliler tarafından yıkılması, Samanilerin de iç isyanlar sonucu zayıflaması üzerine Gazneliler Devleti'nin önü açılmıştır. 962 yılında kurulan ve merkezi Gazne olan Gazneliler Devleti'nin sınırları, XI'inci yüzyılda bugünkü Afganistan ve İran dahil olmak üzere, Orta Asya'nın güneyinden, Kuzeybatı Hindistan'a kadar genişlemiştir. Gaznelilerden sonra bölge, önce Selçukluların, ardından da Harzemşahların egemenliğine geçmiştir.³

1219 yılında Afganistan bölgesinde Moğol istilası başlamıştır. Bölgedeki şehirleri ele geçiren Moğollar, nüfusun önemli bir kısmını katletmiş, pek çok şehri yıkmış ve bölgedeki sulama sistemini tahrip etmiştir. Sulama sisteminin tahrip olması sonucu pek çok verimli bölge zamanla kalıcı olarak çölleşmiştir. Cengiz Han'ın ölmesi ve Moğol imparatorluğunun dört parçaya bölünmesi sonrasında, Afganistan bölgesi Hülagü Han'ın kontrolüne geçmiş ve Timur'un bölgeyi ele geçirmesine kadar Moğol egemenliğinde kalmıştır. Afganistan bölgesinde egemenliklerini pekiştirmek isteyen Moğollar, Orta Asya'dan bazı Moğol ve Türk kökenli göçebe toplulukları bölgeye yerleştirerek Afganistan'ın etnik yapısını değiştirmeye çalışmışlardır. 13 ve 14'üncü yüzyıllarda devam eden bu iskan politikasının sonucunda, Afganistan'ın önemli etnik gruplarından biri olan Hazaralar ortaya çıkmıştır.⁴

Afganistan bölgesi XIV'üncü yüzyılın ortalarında Timur'un kontrolüne geçmiş, 1392 yılında oğulları arasında paylaşılmış ve Timur'un 1405 yılında ölümü üzerine oğulları arasındaki iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Bu iktidar mücadelelerinin Timurileri zayıflatması üzerine, XVI'ncı yüzyılın başlarında, Özbek asıllı Şeybaniler bölgeyi ele geçirmeye başlamışlardır. Ancak Şeybanilerin, İran'daki Safevilere yenilmesi nedeniyle, egemenlikleri kısa süreli olmuş ve bölge üzerinde Safeviler ile Şeybaniler arasında rekabet başlamıştır.

XVI'nci yüzyılın ortalarında, Hindistan'da Babür İmparatorluğu kurulmuş ve Afganistan üzerinde rekabet eden taraflardan biri durumuna gelmiştir. XVII'nci yüzyılın sonunda, bu güçlerin zayıflaması üzerine, Peştun aşiretleri arasında isyanlar çıkmaya başlamıştır. İsyânların başarılı olmasına rağmen, aşiretler arasında birlik olmaması, bağımsız bir devlet kurmalarını engellemiştir.⁵ Bağımsız devlet oluşumunu engellemesine rağmen bu isyanlar, yerel halkta yabancı müdahalelere karşı direniş ruhunu oluşturmayı başarmıştır. Nitekim bu ruh, Ahmed Şah tarafından kurulacak olan Afgan devletinin temelini oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.

Nadir Şah'ın bir grup İranlı komutan tarafından suikast sonucu öldürülmesiyle, Ahmed ve komutasındakiler İran'ı terk etmeye zorlandılar. Ahmed, Kandahar'a giderken Nadirabad yakınlarındaki Şir Surh'ta toplanmış olan kabile temsilcileri tarafından lider olarak belirlendi ve Şah unvanını aldı (1747-1772). Ahmed Şah'ın lider olarak seçilmesinin ana sebepleri iyi bir komutan olması, emrindeki askeri gücün büyüklüğü ve Nadir Şah'ın hazinesinin bir kısmına sahip olması olarak görülmektedir. Ahmed Şah, tüm Peştunları ilk kez bir devletin (Durrani⁶ Devleti 1747-1819) çatısı altında birleştirmeyi başarmıştır. Kandahar'ı kurduğu devletin merkezi yapan Ahmed Şah, ilk adımda Gazne, Kabil, Peşâver ve Herat'ı ele geçirerek devletin çekirdeğini oluşturmuş, daha sonra sınırlarını Kuzey Hindistan, İran'ın doğusu ve Güney Türkistan'a kadar genişletmiş ve Durrani Devletini bölgedeki en geniş devletlerden biri haline getirmiştir.⁷

Ahmed Şah, Afgan milletinin kurucusu olarak kabul edilir. Her ne kadar Peştun kabilelerinin sadakati kabilelerden millete devredilememişse de Ahmed Şah kabileler arasındaki hassas dengeleri ustaca gözetmeyi başarmıştır. Bu kabileleri, güç kullanarak yönetmek yerine, önde gelen kabile temsilcilerinden bir kurul oluşturmuş; bu kurula danışarak karar vermeyi yeğlemiştir. Ancak, Ahmed Şah'tan sonra gelen yöneticiler, kabileler arası dengeleri gözetmekte kendisi kadar usta olamamışlardır.

Durrani devleti için, Ahmed Şah'ın 1772 yılında ölümünden sonraki elli yıl, kabileler arası çatışmaların eksik olmadığı ve toprakların büyük bir kısmının kaybedildiği bir çöküş süreci olmuştur. Aynı zamanda, pek çok Durrani kabilesi de yönetimden uzaklaşmıştır. Bu süreç, Dost Muhammed Han döneminde geçici olarak durmuştur. 1826 yılında, yönetime gelen Dost Muhammed Han, Afgan ordusunu modern silahlarla donatarak güçlendirmeye başlamıştır.⁸ Kâbil'in artan bu gücü, İngilizlerin bölgeye yönelik yayılma planlarına ters düşmüş ve bu çelişki, Rusya ve İngiltere'nin

bölgede Afganistan üzerindeki güç mücadelesini de içine alan “Büyük Oyun”un ilk tetikleyicisi olmuştur.

1839 yılında çıkan ilk Anglo-Afgan savaşı, Büyük Oyun’un resmen başladığı anlamına gelmektedir. Bu savaşla Dost Muhammed Han’ı devirmeyi başaran İngilizler, Afganistan’ın eski şahlarından olan Şuca’yı toprak tavizi ve Afganistan’ın dış ilişkilerinde İngiltere’ye bağımlı olması karşılığında yönetime getirmişlerdir. Ancak, İngilizlere ve onların kuklası durumundaki Şuca’ya karşı çıkan geniş çaplı ayaklanmalar sonucunda İngilizler, 1842 kışında Afganistan’dan çekilmişler, Şah Şuca da ayaklanmacılar tarafından öldürülmüştür. Yaz mevsiminin gelişiyle birlikte İngilizler, Afganistan’a yönelik bir cezalandırma hareketine girişmişler ve geniş çaplı yağma, yıkım ve katliamda bulunmuşlardır.⁹

İngilizlerin bu cezalandırma hareketi de geniş çaplı ayaklanmaları önleyememiştir. İngilizler 1838-1842 yılları arasındaki Afganistan politikalarının (İinci Anglo-Afgan Savaşı) yanlışlığını kabul ederek, ayaklanmaların önde gelen liderleriyle anlaşmışlar ve Dost Muhammed’in Afganistan yönetimine yeniden getirilmesini kabul etmişlerdir.¹⁰

Peşâver’i İngilizlere bırakmak zorunda kalan Dost Muhammed, 1855 yılında Kandahar ve 1863’te Herat’ı alarak Afganistan’ın birliğini yeniden kurmuştur. Türkistan’da hızla yayılan Rusya, Dost Muhammed’in ölümünden (1863) sonra Afgan tahtına geçen Şir Ali döneminde, Afganistan için ciddi bir tehdit durumuna gelmiştir. Ruslara karşı İngiltere, Afganistan’ı silah ve cephane göndererek desteklemiş ve her türlü dış tehdide karşı koruyacağını vaat-

miştir. 1873 yılında, Rusya’nın, Türkistan’ın son bağımsız bölgesi olan Hive’yi işgal edip, Türkmenlere yönelik katliama başlaması üzerine Şir Ali, İngiltere’den destek istemiş ancak İngiltere istenen desteği vermemiştir. Bunun temel nedeni İngiltere ve Rusya’nın aralarında bir tampon bölge oluşturma konusunda, bir kaç ay önce imzaladıkları anlaşmadır. Bu durum Afgan-İngiliz ilişkilerini yeniden bozmuş ve II’nci Anglo-Afgan savaşı başlamıştır.¹¹

İngiltere, Şir Ali’nin anlaşmaya yanaşmaması üzerine, Afganistan’ı işgale başlamıştır. İngiltere karşısında aldığı ağır yenilgi üzerine Şir Ali, ülkeyi terk ederek, yönetimi oğlu Yakub Han’a bırakmıştır. Yakub Han, İngiltere’den barış isteğinde bulunmuş ve 20 Mayıs 1879’da Gandamak’ta, iki taraf arasında anlaşma imzalanmıştır. Ancak, ülkede yeniden ayaklanmalar çıkmış, Yakub Han bu ayaklanmaları bastıramamış ve İngilizler ağır kayıplar vermişlerdir. Bunun üzerine, İngilizler Yakub Han’ı Hindistan’a sürgüne göndererek, Abdurrahman Han’ın Afgan tahtına çıkışını kabul etmişler ve birliklerini geri çekmişlerdir.¹²

Emir Abdurrahman, İngiliz desteğiyle ülkede çok katı bir yönetim izlemiştir. Merkezi idareyi kuvvetlendiren Emir, diğer yandan ülkedeki Peştun harici tüm etnik gruplara baskı uygulamış, hatta etnik kıyıma varan yöntemler izlemiştir. Bu dönemde, Afganistan güneyinde kalan bazı kabileler İngiliz yönetimine karşı ayaklanmıştır. Bu nedenle İngiltere ile Afganistan arasında sınırın tam olarak oluşturulması için görüşmeler başlamıştır¹³. Ancak İngilizlerin hazırladığı haritada Afganistan’ın bölünmez bir parçası olarak kabul edilen (Harita 1) pek çok Afgan yerleşme merkezleri Hindistan sınırları içinde gösterilmiştir.

Harita 1: Durand Hattı Öncesi Afganistan

Abdurrahman Han'ın, bu haritanın kabul edilmeyeceğini açıklayan bir mektup göndermesi üzerine İngiliz Umumi Valisi, teklifini kabul ettirmek amacıyla, Sir Mortimer Durand'ı 19 Eylül 1893 tarihinde Kabil'e göndermiştir. İngiliz tekliflerini reddi halinde Afganistan'a karşı yeni bir askeri harekâtın başlayabileceğini ima ederek müzakerelere başlayan Durand, müzakerelerin sonunda Abdurrahman Hanı ikna etmiş ve 12 Kasım 1893 tarihinde Durand Antlaşması imzalanmıştır. Bugünkü Afganistan'ın güney ve güneydoğu sınırını belirleyen anlaşma, Afganistan'ı nüfusunun üçte birinden mahrum bırakmış, Afgan halkını yapay bir şekilde bölmüş ve doğal olmayan bir sınır çizmiştir. Yüz binlerce Peştun'un Afganistan dışında kaldığı bu antlaşma ile oluşan durum günümüzde hala Pakistan ve Afganistan arasında önemli bir sorun olmaya devam etmektedir.¹⁴ Sorun ikinci bölümde yer Peştunistan sorunu bölümünde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Abdurrahman Han'ın İngilizlerle, savaş teh-

didi altında, imzaladığı Durand antlaşmasıyla (22 Temmuz 1887) Peştunların yaşadığı geniş bir arazi İngiliz yönetimine bırakılmıştır. Günümüzde Pakistan sınırları içinde kalan bu topraklar, Afganistan ile Pakistan arasında önemli bir mesele (Peştunistan Sorunu)¹⁵ olarak karşımızda durmaktadır.

Abdurrahman Han döneminin diğer bir önemli özelliği de Afganistan'da merkezi yönetimin daha önce hiç olmadığı kadar güçlenmesidir. Fakat, merkezi yönetimin güçlenmesi Ahmed Şah ve Dost Muhammed dönemlerinin tersine, kabileler arası dengelerin gözetilmesi ve kabilelerin desteğinin sağlanması şeklinde değil, şiddet, baskı ve korkutma yoluyla gerçekleşmiştir. Bu yüzden Abdurrahman Han, Afganistan tarihinde "Demir Emir" lakabıyla anılmaktadır.¹⁶

Abdurrahman Han'ın ölümü (1901) üzerine yönetime Habibullah Han geçmiş, Afganistan ile İngiltere arasında imzalanan bir anlaşmayla bağımsız bir hükümdar olduğu İngiltere-

re tarafından tanınmıştır. Habibullah Han da Durand antlaşması dahil babası Abdurrahman Han zamanında imzalanmış antlaşmaları kabul etmiştir. Habibullah Han'ın hükümler döneminde, Uzak Doğu'da Japonya'nın, Batı'da Almanya'nın büyük birer güç olarak ortaya çıkmaları, İngiltere ile Rusya'nın aralarındaki rekabeti bir kenara bırakarak yakınlaşmalarına ve Orta Asya'da birbirlerinin nüfuz bölgelerine karışmama kararı almalarına sebep olmuştur. Bu amaçla, İngiltere ve Rusya 1907 yılında, nüfuz bölgeleriyle ilgili bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre, İngiltere, Rusların Orta Asya üzerindeki egemenliğini tanıırken, Rusya da Afganistan'ı hiç bir zaman kendi nüfuz sahası olarak görmemeyi taahhüt etmiştir

Bu anlaşmayla 19'uncu yüzyılda, Britanya İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında, temel sahası Afganistan olmakla beraber kısmen Tibet ve İran'ı da kapsayan, Orta Asya'da etkinlik kurma yarışı sona ermiştir. Ancak bu durum, Afganistan üzerinde etkinlik kurma mücadelelerinin bittiği anlamına da gelmemektedir. Çünkü müteakip dönemde farklı oyuncular farklı sebeplerle Afganistan üzerinde etkinlik kurma mücadelesine devam etmişlerdir.

1917 yılındaki Bolşevik devrimi ile var olan antlaşmalar geçersiz hale gelmiş ve yeni büyük oyunlar dönemi başlamıştır. Habibullah Han, I'inci Dünya Savaşı sırasında, tüm iç ve dış baskılara rağmen, İngiltere'ye savaş açmaya yanaşmamıştır. Böyle bir politikanın İngilizleri memnun edeceğini ve güneydeki Afgan kabilelerin yaşadığı bölgeler meselesinin kendi lehine çözüleceğini ummuştur. 2 Şubat 1919'da İngilizlerle görüşen Habibullah Han, Afganistan'ın tam bağımsızlığının İngiltere tarafından tanınmasını istemiştir. Komünizmin yayılma ihtimalinden çekinen İngilizler, bu isteği reddetmişlerdir. İtibarı oldukça azalan Habibullah Han, 19 Şubat 1919'da, faili hala meçhul olan bir suikast sonucu hayatını yitirmiştir. Habibullah Han'ın ölümünden sonra Afgan tahtına, oğlu Emanullah Han geçmiştir. Emanullah Han, Afganistan'ın tam bağımsızlığını ilan ederek, bunun İngilizler tarafından

tanınmasını istemiş, İngilizlerin bu isteği reddetmesi üzerine İngiltere'ye savaş ilan etmiştir. İki tarafın da karşısındakine kesin bir üstünlük sağlayamadığı III'üncü İngiliz-Afgan savaşından sonra Ravalpindi'de görüşmelere başlayan taraflar, 8 Ağustos 1919'da beş maddelik bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre Afganistan'ın kontrolü dışındaki Peştunların yaşadığı bölgenin statüsünde bir değişiklik yapılmasa dahi, Afganistan'ın tam bağımsızlığı İngilizler tarafından onaylanmıştır.¹⁷ 1921 yılında ise, Sovyetler Birliği ile Emanullah Han arasında dostluk anlaşması imzalanmıştır.¹⁸

Sovyet-Afgan dostluk antlaşmasının imzalanmasından üç gün sonra (1 Mart 1921), Türkiye ile de Moskova'da ilk Türk-Afgan dostluk antlaşması imzalanmıştır.¹⁹ Antlaşmadan sonra Türkiye'den Afganistan'a gönderilen heyetlerle, ülkenin silahlı kuvvetleri, yönetim yapısı ve eğitim sistemi modernleştirilmeye çalışılmıştır. 1928 Mayıs'ında da Emanullah Han Türkiye'ye gelerek Atatürk ile görüşmüş ve ikinci Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Ancak, Emanullah Han memleketine döndüğünde çeşitli iç karışıklıklarla karşılaşmış ve ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık bir yıl süren iç karışıklık döneminden sonra, Nadir Han ile kardeşleri Emanullah Han tarafından sürgüne gönderildikleri Fransa'dan ayrılarak 25 Şubat 1929'da Peşâver üzerinden Afganistan'a geçmişler ve topladıkları kuvvetlerle ayaklanmaları bastırmayı başarmışlardır. Ayaklanmacıların lideri Beçev Saka, halkın önünde idam edilmiştir.

Nadir Şah, Emanullah Han döneminde çıkan ayaklanmaların, onun reformlarına karşı oluşan tepkiden kaynaklandığını ve Afganistan'ın gerçeklerine göre hareket edilmediğini düşünerek politikalar uygulamıştır. Dolayısıyla reformcu bir lider olan Emanullah Han'ın aksine muhafazakar bir idare tarzını benimsemiştir. Buna rağmen, orduda, eğitimde ve yönetimde, halkın tepkisini çekmeyecek ölçüde, mütevazı reformlar yapmış ve bunlar halk tarafından daha gerçekçi bulunup benimsenmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin desteği, Afganistan'ın yabancı bir devletin (özellikle Sovyetler Birliği) nüfuzuna girmesinin önlenmesi bakımından son derece önemlidir. Buna ek olarak, 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı,²⁰ II'nci Dünya Savaşının hemen öncesindeki kritik dönemde, bu ülkelerin birlikte hareket etmelerini ve manen birbirlerine destek olmalarını sağlamıştır. Böylelikle, Sovyetler Birliği'nin güneye doğru yayılmasını zorlaştıracak bir ortam hazırlanmıştır. Ancak, paktın ömrü fazla olmamış ve II'nci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet tehdidi daha da artmıştır. Buna karşılık, Sovyetler Birliği'nin yayılma ihtimaline karşı caydırıcı bir güç olarak ortaya çıkan ABD, Afganistan'a kredi, teknik destek ve personel vererek, ülkenin ihtiyaç duyduğu desteği sağlamıştır. Ancak, bölgede meydana gelen gelişmelerden dolayı ABD desteği fazla sürmeyecek ve Afganistan yavaş yavaş Sovyetler Birliği'nin nüfuzuna girecektir.²¹

Dünyanın en büyük sömürge imparatorluğu-na sahip olan İngiltere, II'nci Dünya Savaşı sonrasında, yönetimi altında tuttuğu ülkelerle kendisi için avantajlı bazı ticari, ekonomik ve kültürel antlaşmalar yaparak onların bağımsızlığını tanımaya karar vermiştir. Bu doğrultuda, 20 Şubat 1947'de bir bildiri yayınlarak Hindistan'ın bağımsızlığını tanıyacağını, Müslüman halkın da ayrı bir devlet kurmasına izin vereceğini açıklamıştır. Çünkü, Gandi'nin önderliğindeki Kongre Partisinin ve Cinnah'ın liderliğindeki Müslüman Birliği Partisinin bağımsızlık mücadelelerinin kendisi için yarattığı problemlerden fazlaca rahatsız olmaya başlamıştır.

Bu aşamada, Afganistan İngiltere'ye başvuruda bulunarak, sınırları dışındaki Peştunların yaşadığı bölgenin Afganistan ile birleşmesini talep etmiştir. İngilizlerin bu talebi reddetmeleri üzerine, bu sefer de Peştun kabilelerin ayrı bir devlet kurmalarına izin verilmesini istemiştir. Bu isteği de kabul etmeyen İngilizler, bu kabileler arasında, seçenekleri yalnızca Pakistan ve Hindistan olan bir hal-

koymasını yapmışlardır. Seçenekler arasında Afganistan'ın bulunmadığı bu oylamada Peştun kabileleri Müslüman bir ülke olması dolayısıyla Pakistan'ı seçmişlerdir. Afganistan'ın itirazı İngilizler tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine, Cinnah'a bir heyet gönderen Afganistan, İngiliz yönetimi döneminde olduğu gibi bu kabilelerin yarı bağımsız statüsünün devamını talep etmiştir. Cinnah, Afganistan'ın bu isteğini kabul ettiğini açıklasa da uygulamaya koymamış ve kabilelerin üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Pakistan'ın bu sert tutumu üzerine Afganistan, bölgede bağımsız bir Peştunistan devleti kurulması için harekete geçmiştir. Yaptığı yoğun propogandanın sonucunda bölgedeki bazı kabile reisleri bir araya gelerek bağımsız bir Peştunistan devletinin kurulduğunu ilan etmişlerdir. Afgan hükümeti de derhal toplanarak bu devleti resmen tanımayı ve her türlü desteği vermeyi kararlaştırmıştır. Buna karşı Pakistan, Afganistan'ın Karaçi üzerinden dış dünya ile yapmakta olduğu ticareti engellemiş ve Afgan mallarına el koymuştur. Bu gelişmeler sonucunda iki ülke arasında savaş ihtimali ortaya çıkmıştır.²²

Pakistan'ın sert tutumu karşısında Afganistan, Sovyetlerin de kışkırtmasıyla, yeni bir strateji belirlemeye çalışmıştır. Bu değişen strateji kapsamında ilk olarak Pakistan'ın doğal rakibi olan Hindistan'la yakınlaşmış ve 10 Ocak 1950 tarihinde bu ülke ile bir dostluk ve iş birliği antlaşması imzalamıştır. İkinci olarak, ABD'den silah yardımı yapmasını talep etmiştir. Bu silahların Sovyet tehdidine karşı kullanılmak yerine Pakistan'ı tehdit için kullanılmasından endişelenen ABD, Afganistan'ın isteğini reddetmiştir.²³

Bu dönemde yönetime Nikita Kruşçev'in geçişi Sovyetler Birliği'nde de strateji değişikliğine yol açmıştır. Kruşçev'in yayılma taktiği, Stalin'in aksine baskı ve güç kullanarak değil, barışçıl yollardan komşu ülkeleri nüfuz altına alma prensibine dayanmaktaydı. Bu amaçla Afgan hükümetiyle temasa geçerek, hükümetinin Afganistan'a her türlü yardımı

yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Afganistan Başbakanı Davud Han'ın Sovyetler Birliği'nin yardım önerisini kabul etmesi üzerine 3,5 milyon dolarlık ilk Sovyet kredisi 1954'ün Ocak ayında Afganistan'a verildi. Bunu diğer krediler, askeri ve teknik destekler izledi. Devlet başkanlarının karşılıklı ziyaretleri ve yapılan çeşitli antlaşmalarla Afganistan, geçen yıllar boyunca adım adım Sovyet nüfuzuna girdi. Sovyetler Birliği ile yaptığı kültür ve öğrenci değişimleriyle (yaklaşık 40.000 Afgan öğrenci) komünist ideoloji Afganistan'da benimsetilmeye çalışıldı. Sovyetler Birliği'nin bir yandan da Peştunistan anlaşmazlığını tetiklemesi Pakistan'ın, Afganistan'a kendi üzerinden ticaret yapmasını yasaklaması sonucunu doğurdu. Bu kararın hemen sonrasında Afganistan'a kendi üzerinden gümrüksüz ticaret yapma hakkı tanıyan Sovyetler Birliği, bu şekilde bu ülkenin kendisine olan bağımlılığını daha da arttırdı. Bu süreç, Davud Han'ın Zahir Şah tarafından başbakanlıktan alındığı 1963 yılına kadar devam etti.²⁴

Davud Han'ın Sovyet yanlısı tutumu ülke içinde kendisine yönelik eleştirileri artırmıştır. Bu nedenle Devlet başkanı Zahir Şah kendisini görevden alarak hükümdar ailesinden gelmeyen Muhammed Yusuf'u yerine atamıştır. Aynı dönemde Afganistan ile ABD arasında yeniden yakınlaşma başlamış, ABD'nin inisiyatifleriyle Pakistan ile Afganistan'ın kesik olan diplomatik ilişkileri yeniden kurulmuş, İran ikna edilerek Afgan taşıtlarının İran üzerinden transit geçmeleri sağlanmıştır. Böylece, Afganistan'ın, ticaret ve ulaşım konusunda Sovyetler Birliği'ne bağımlılığı azaltılmıştır. Bu dönemde Afganistan, Sovyetler ile ABD arasında bir denge politikası izlemiş, iki tarafın da desteğinden yararlanmıştır. Bu durum ancak 1970'lerin başına kadar sürebilmiştir. General Abdülkadir liderliğinde bazı sol görüşlü subaylar ve Nur Muhammed Teraki önderliğindeki sivil Marksistlerin yardımıyla kansız bir darbe yapan eski başbakan Davud Han, Afganistan'ı cumhuriyet, kendisini de başkan ilan etmiştir.²⁵

İkinci iktidarı döneminde Davud Han, öncekinin aksine Sovyet yanlısı bir tutum izlemekten ziyade, ABD ile yakınlaşma ve Pakistan ile ilişkileri iyileştirme politikası izlemiştir. Darbede kendisine yardım etmiş olan sol görüşlü subay ve sivillerin eleştirilerini engellemek maksadıyla bu kişilere çeşitli yurtdışı görevler vererek onları etkisizleştirme politikası izlemiştir. Bu durum karşısında endişeye kapılan Sovyetler Birliği, Afganistan'da kendi desteğiyle Marksist bir hükümetin kurulmasını planını uygulamaya koymuştur. Bu planın temel dayanağını da 1960'ların başından beri Sovyetler Birliği'ndeki akademilerde öğrenim gören Afganlı öğrenciler oluşturmuştur.

Bu öğrenciler Afgan ordusunun ve bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev almaya ve çok geçmeden ordunun ve bürokrasinin kilit makamlarına gelmeye başlamışlardır. 22 Nisan 1978'de Kâbil'de düzenlenen yönetim karşıtı, büyük bir mitingin ardından Davud Han, başta Teraki ve Karmal olmak üzere, Marksist liderlerin çoğunu tutuklatmıştır. Bunun üzerine, harekete geçen Marksist subaylar, önce Marksist olmayan subayları etkisiz duruma getirmiş, sonra da birlikleriyle başkanlık sarayını kuşatmış ve Davud Han'ı ailesiyle birlikte öldürmüşlerdir. Davud Han'ı öldüren Marksist subaylar, Demokratik Halk Partisi adı altında faaliyet gösteren Afganistan Komünist Partisi'nin liderlerinden biri olan Nur Muhammed Teraki'yi devlet başkanlığına getirmişlerdir. Teraki'nin ilk işi üyelerinin çoğunluğu Sovyet yanlısı komünistlerden oluşan yeni Afgan hükümetinin kuruluşunu ilan etmek olmuştur.²⁶

Geniş bir halk desteğine sahip olmayan²⁷ Nur Muhammed Teraki, ülke çapında büyük çaplı ve iddialı bir reform hareketine girişmişse de başarılı olamamıştır. Reformları baskı yoluyla uygulamaya şekli halkta tepki uyandırmıştır.

Afganistan'da Sovyet yanlısı komünist bir hükümetin yönetime gelmesi, Afgan halkının geniş kesimlerinde tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkileri şiddetle bastırmak isteyen Teraki'nin

toplu tutuklama ve idamları tepkileri bastırmaktan ziyade arttırmıştır. ABD'nin komünizm karşıtı kişi ve gruplara yönelik silah desteği başlatması da Teraki'yi oldukça zor durumda bırakmıştır. Bunların ötesinde Teraki, diğer komünist arkadaşlarının da muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bunların başında Hafızullah Emin ve yandaşları gelmekteydi. Sovyetler Birliği'nin de kışkırtmasıyla harekete geçen Teraki, Emin'i makamına davet edip öldürmeye karar vermiş ancak suikasttan kurtulan Emin, yandaşlarıyla Teraki'nin sarayını basarak onu ve yandaşlarını öldürmüştür. Böylece, Emin, Sovyetler Birliği'nin muhalefetine rağmen, Afganistan'daki Marksist rejimin başına geçmiştir.²⁸

Sovyetler Birliği, Sovyet yanlısı bir politika izleyeceğini açıklamasına rağmen, kendi talimatlarını harfiyen yerine getireceği konusunda şüphe duyduğu bu yönetimden hoşnut olmamıştır. Emin, Lagman Sarayında olduğu bir sırada (27 Aralık 1979) 3-4 bin kişilik bir paraşütçü birliği indiren Sovyetler Birliği, onu ve yandaşlarını öldürtmüştü; Babrak Karmal'ın²⁹ önceden kaydettikleri konuşmasını Taşkent radyosundan yayınlarak, onun yönetimi ele aldığını duyurmuştur. Sovyet birliklerinin ülkelerine girdiğini öğrenen Afgan halkının tepkisinin artması üzerine de yeni yönetimi korumak adına Afganistan'a asker sevkıyatına başlanmıştır. Hemen ardından, Marksist subaylar tarafından vatansever subaylar tasfiye edilmiş ve adeta kukla durumuna getirilmiş Afgan ordusuyla birlikte Afganistan'ın fiilen işgaline başlanmıştır. Buna rağmen, Sovyetler Birliği mücahit direnişinden ötürü duruma bütünüyle hakim olmayı başaramamıştır.³⁰

Sovyet İşgaline ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da kurmuş olduğu kukla yönetime karşı çıkan mücahitler, Pakistan toprağında örgütlenmişler, başta ABD olmak üzere Batı dünyasından ve hatta Arap ülkelerinden aldıkları destekle şiddetli bir direniş hareketi başlatmışlardır. Komünist yönetim ise mücahit direnişini şiddetle bastırmaya çalışmış, gizli haber alma örgütü (Hıdemat-ı İttıla'at-

ı Devleti)³¹nü kurarak başkanlığına Dr. Necibullah'ı getirmiş, mücahitler dahil pek çok muhalifini etkisizleştirmeye çalışmıştır. Ancak, mücahit direnişi oldukça etkili olmuş, 1985 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin asker kaybı 25.000'e ulaşmıştır. Bu rakamın iki katından fazla Sovyet askeri de yaralanmıştır.

Afganistan işgalinin maliyeti günlük on milyon doları bulmuş ve zaten zayıf olan Sovyet ekonomisi bu yükü kaldırmakta zorlanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği tarafından Babrak Karmal'ın yerine Afganistan Devlet Başkanlığı'na atanan Necibullah'ın anlaşma arayışları mücahitler tarafından kabul edilmemiştir.

ABD'nin 1986 Eylül'ünden itibaren mücahitlere Stinger füzeleri vermeye başlamasıyla Sovyet ordusu kendisine büyük avantaj sağlayan hava üstünlüğünü kaybetmiş ve kayıpları daha da artmaya başlamıştır. Afganistan'ın işgaline ülke içinde oluşan tepki ve ekonomik sıkıntıların giderek artması Sovyetler Birliği'ni Afganistan'dan çekilmeye mecbur etmiştir. 15 Nisan 1988'de Cenevre'de Pakistan, Afganistan, Sovyetler Birliği ve ABD arasında imzalanan anlaşmayla Sovyet birlikleri Afganistan'dan çekilmeye başlamış ve 15 Şubat 1989'da çekilme tamamlanmıştır.

Necibullah yönetimi 1992 yılına kadar iktidarda kalabilmiştir. Tüm mücahit gruplar ile Necibullah yönetimi arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı iç savaşın bu ilk döneminde, özellikle başkent Kabil olmak üzere tüm ülke ciddi bir yıkıma uğramıştır.

Bu dönemde, Afganistan meselesi Sovyetler Birliği ve ABD açısından öncelikli konumunu kademeli olarak yitirmeye başlamıştır. Zaman zaman cüzi destekler ve karşılıklı açıklama ve suçlamalarla meseleyi kısmen gündemde tutmuşlarsa da bölgesel güçler Afgan iç savaşında ağırlıklarını daha fazla hissettirmeye başlamışlardır. ABD, Afganistan meselesi ile ilgili inisiyatifi, Soğuk Savaş döneminde bu bağlamda kendisiyle en yakın işbirliği için-

de olmuş olan Pakistan ve Suudi Arabistan'a devretmeyi tercih etmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin de dağılışıyla Afganistan içindeki etnik gruplarla akraba olan ülkeler, bağımsızlıklarına kavuşmuş ve Afganistan ile ilgili politikalar geliştirmeye başlamışlardır.

Kabil'in 1992 yılında Mücahitlerce ele geçirilip Sovyet destekli Necibullah Hükümeti'nin devrilişle birlikte, etnik ve siyasi olarak bölünmüş, farklı hatta zaman zaman birbirleriyle çelişen öncelikleri olan, dış güçlerden destek gören Mücahit grupları arasındaki ayrılıklar açığa çıkmıştır. 1992 ile Taliban'ın ortaya çıktığı 1994 yılı arasındaki iç savaşın bu ikinci döneminde, Mücahit gruplar arasında iktidarı paylaşmak amacıyla şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde Afganistan'daki en büyük dört etnik gruba tekabül eden dört grup ön plana çıkmıştır. Bu gruplar liderliğini Gülbetin Hikmetyar'ın yürüttüğü ve büyük ölçüde Peştunlardan oluşan Hizb-i İslami, liderliğini Raşid Dostum'un yürüttüğü ve büyük ölçüde Özbeklerden oluşan Cünbüş-i Milli, liderliğini Burhaneddin Rabbani'nin yürüttüğü ve büyük ölçüde Taciklerden oluşan Cemiyet-i İslami, liderliğini Abdül Ali Mezari'nin yürüttüğü ve büyük ölçüde Hazaralardan oluşan Hizb-i Vahdet'dir.

İç savaşa müdahil olan dış güçlerden Pakistan ve Suudi Arabistan Hizb-i İslami'yi, İran Hizb-i Vahdet ve Cemiyet-i İslami'yi, Tacikistan ve Rusya Cemiyet-i İslami'yi, Özbekistan ise Cünbüş-i Milli'yi desteklemişlerdir.

1994 yılına gelindiğinde, Afgan Halkında Mücahitlere yönelik hayal kırıklığı ve tepki son derece artmış, bu şartlar altında ortaya çıkan Taliban Hareketi halk tarafından sempatiyle karşılanmıştır. Pakistan'ın iç politikasındaki birtakım değişiklikler dış politikasına yansımış ve Pakistan Hizb-i İslami yerine Taliban'ı desteklemeye başlamıştır. Bu destek Taliban Hareketinin kısa sürede önemli başarılar elde etmesini sağlamıştır.

Bu dönemde Orta Asya'daki enerji kaynaklarını Afganistan ve Pakistan üzerinden dünya pazarlarına ulaştırma düşüncesindeki enerji

şirketlerinin bölgeye yönelik ilgisi artırmıştır. ABD enerji devi Kaliforniya Birleşik Petrol Şirketi (Union Oil Company of California-UNOCAL) Taliban liderleriyle bu doğrultuda anlaşmalar yaparak Taliban'ı desteklemiştir. Suudi Arabistan'ın da bu ittifaka katılımıyla Taliban'ın ülkenin neredeyse tamamı üzerinde egemenliğini kurma süreci başlamıştır. 1994 yılında Kandahar'da ortaya çıkan Taliban; 1995'te Mezar-ı Şerif'i, 1996'da Kabil'i, 1999'da Bamyan'ı, 2000 yılında muhalefetin elindeki son şehir olan Talokan'ı ele geçirmiş ve muhaliflerini sadece bir gerilla hareketi düzeyine indirmeyi başarmıştır. Afganistan'da Taliban yönetimi 2001 yılındaki ABD müdahalesine kadar devam etmiştir.

Savaşın pek çok can kaybına³² neden olmasının yanı sıra, uzun yıllar devam eden düzensizlik sonucu Afganistan halkı, açlık, sağlık şartlarının yetersizliği/salgın hastalıklar, en temel insan haklarından yoksunluk, göçe zorlanmak gibi son derece olumsuz şartlarla karşı karşıya kalmıştır.

On yıl süren işgal ve direnişin ardından ortaya çıkan iç savaş, yıkılmış bir ülke, halkı tehdit eden kara mayınları, sığınmacılar, uyuşturucu/savaş ekonomisi, terör örgütlerinin barınabilmesine olanak sağlayan ve istikrarsızlığın kronikleşmiş olduğu bir bölge ile siyasi olarak bölünmüş bir halk bırakmış ve devlet yapısını çökertmiştir.

Esasen tarihsel süreç, Afganistan'ın devlet yapısının ve kuruluşunun en başından beri zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bilgilerin ışığında, Afganistan'ın zayıf devlet yapısının nedenleri;

- Coğrafi konumundan dolayı büyük güçlerin etkinlik mücadelesine sahne oluşu ve dış güçlerin müdahalelerine maruz kalışı,
- Etnik ve kabilesel yapısının karmaşıklığı,
- Sınırları dış güçler tarafından belirlenmiş bir tampon devlet olma özelliği,
- Farklı jeopolitik bölgelerde yer alması nedeniyle farklı dinamiklerin etkilerine

açık oluşu,

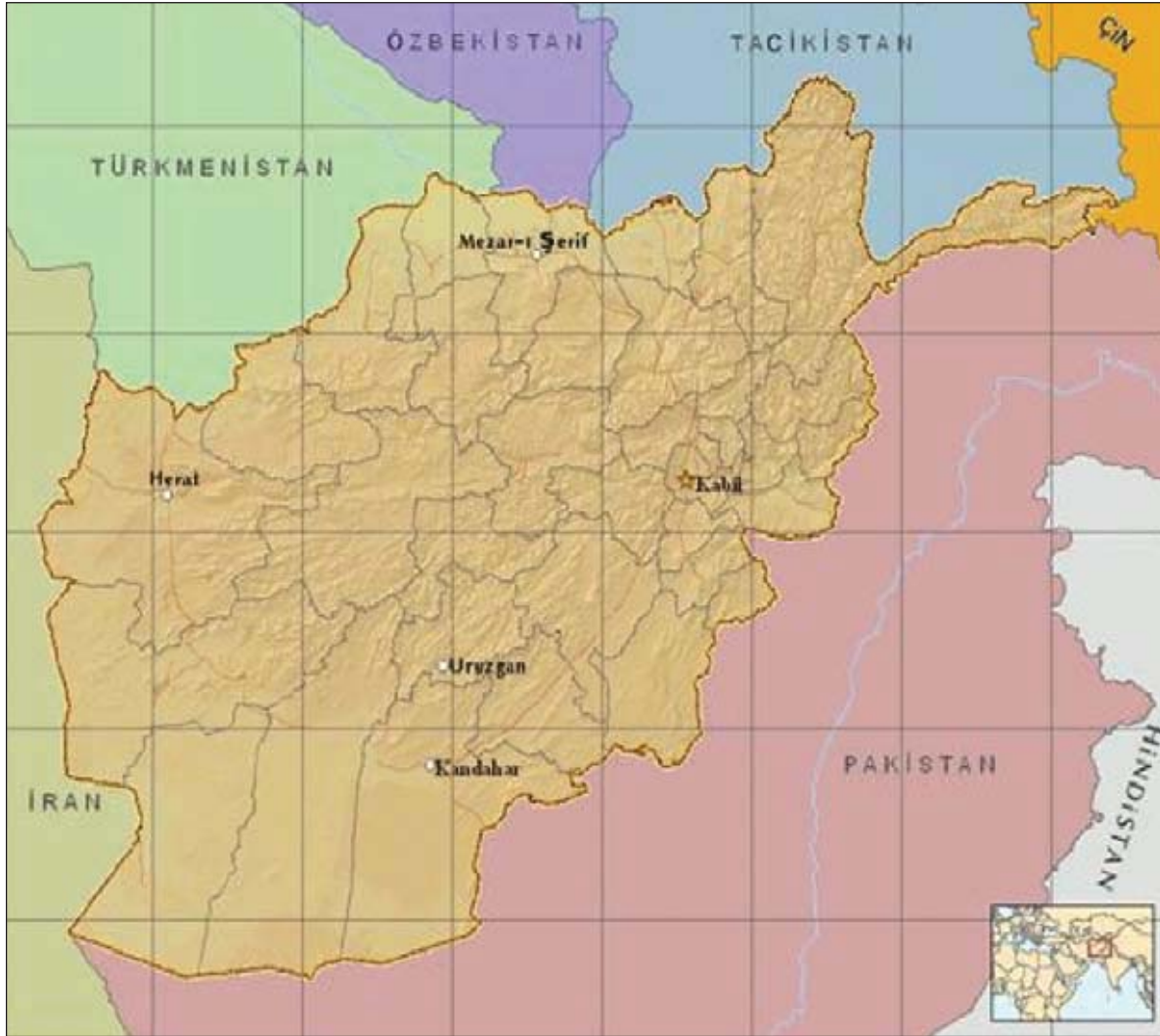
- Peştunistan meselesi,
- Siyasi bölünmüşlük olarak sayılabilir.

647.500 kilometre karelik bir alanı kapsamaktadır. Toplam sınırı 5.529 kilometre olan ülkenin komşuları; Çin (76 km), İran (936 km), Pakistan (2.430 km), Tacikistan (1.206 km), Türkmenistan (744 km) ve Özbekistan (137 km)'dir (Harita 1).

1.1.2. Afganistan'ın Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi

Bir kara ülkesi olan Afganistan, yaklaşık

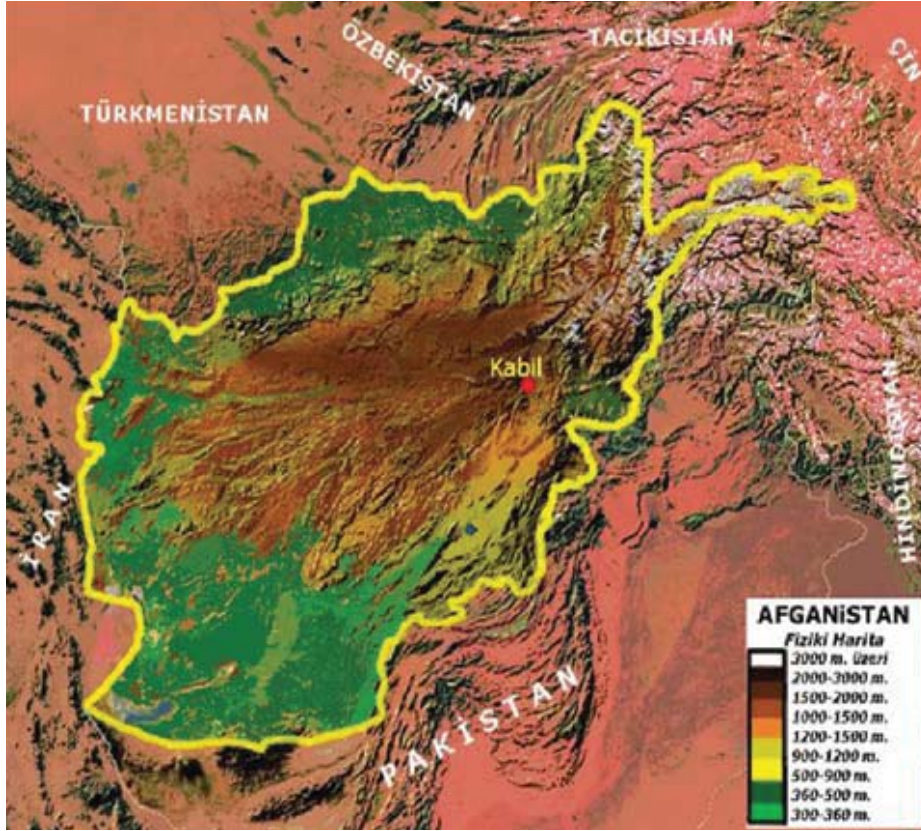
Harita 2: Afganistan'ın Komşuları

Büyük ölçüde dağlık bir ülke olan Afganistan, (ülkenin % 49'undan fazlası 2000 metrenin üzerindedir) doğudan batıya doğru uzanan Hindu Kuş³³ dağları (Harita 2) ile kuzey ve güney olarak iki kısma ayrılmıştır.³⁴ Bu iki

bölgenin tarihi, etnik ve kültürel yapıları incelendiğinde, Kuzey Afganistan'ın, tarihi, etnik ve kültürel olarak Orta Asya'nın, Güney Afganistan'ın ise aynı kriterler bazında Güney Asya'nın parçası olduğu görülecektir.

Harita 3: Afganistan'ın Fiziki Haritası

Ülkenin büyük ölçüde dağlık olan yapısı yolların, geçitlerin ve tünellerin önemini son derece arttırmaktadır. Ülkede iki tane önemli yol bulunmaktadır. Bunların ilki, günümüz Pakistan'ının Peşâver kentinden başlayıp Celalabad ve Kâbil üzerinden Bağlan'a uzanmaktadır. Bu yol, Bağlan'da ikiye ayrılır. Biri, Kunduz üzerinden Tacikistan'a, diğeri ise Samangan ve Mezar-ı Şerif üzerinden Özbekistan'a ulaşır. Bu yol üzerinde Hayber ve Tangi Garu geçitleri ile Lataband ve Salang tünelleri bulunur. Kâbil'in doğusunda bulunan Hayber Geçidi ve Lataband Tüneli, Kâbil'i Pakistan'a bağlarken, Bağlan ile Kâbil arasında bulunan Salang Tüneli, Tangi Garu geçidiyle beraber, Kâbil ile ülkenin kuzey bölgeleri arasındaki bağlantıyı sağlar. Ülkedeki ikinci yol ise Afganistan-Pakistan sınırındaki Çaman kentinden başlayıp Kandahar, Helmand ve Farah üzerinden Herat'a ulaşır. Herat'ta ikiye ayrılan yolun bir ucu İran'a, diğeri Bagdis üzerinden Türkmenistan'a ulaşır. Bu iki yol, Faryab bölgesindeki Meymene kentinde ve Cuzcan böl-

gesindeki Şıbirgan kentinde birleşirler. Bu yollar, tüneller ve geçitler günümüzde Pakistan ile İran ve Pakistan ile Orta Asya arasındaki bağlantıyı oluşturmaları bakımından stratejik öneme sahiptirler. Stratejik olarak ikincil öneme sahip geçitler de vardır. Afganistan ile Çin'deki Doğu Türkistan bölgesini bağlayan (ayrıca bu yol Keşmir'e kadar uzanmaktadır) Vakhan Koridoru üzerindeki Vakhir Geçidi; Vakhan üzerinden Afganistan ve Pakistan'ı bağlayan Barogil ve Kaçın geçitleri; bunların biraz batısında yer alan Logar ve Paktia bölgelerini birbirine bağlayan Şotorgardan Geçidi; buradan Mezar-ı Şerif'e uzanan Bazarak Geçidi; Penşir Vadisi'nde ve girişinde yer alan ve kuzeye geçişi sağlayan Havak ve Ancuman geçitleri; Doğu Hazaracat'a ulaşımı sağlayan Hacıgak ve Unay geçitleri; Herat ve Bagdis'i birleştiren ve ülkenin batısıyla kuzeybatı bölgelerini birleştiren Sabzak Geçidi (Harita 3) gibi geçitler de stratejik olarak ikincil derecede öneme sahiptirler.³⁵

Harita 3: Afganistan'ın Fiziki Haritası

Bu yolların ve geçitlerin, stratejik önemlerinden dolayı kontrolleri, bölge üzerinde hakimiyet veya nüfuz sahibi olmak isteyen güçler için önemli olmuştur. Stratejik önemlerine ek olarak, bu yolların ve geçitlerin ticaret için de kullanıldığı göz önüne alınacak olursa, söz konusu güçler için sahip oldukları önemin boyutu daha iyi anlaşılacaktır.

Afganistan'ın doğal kaynakları; doğal gaz,

petrol, kömür, bakır, krom, tuz, sülfür, kurşun, çinko, demir ve kıymetli taşlardır. Ancak ülkenin dağlık yapısı ve yetersiz ulaşım ağı bu kaynakların işletilmesini ticari bakımından karlı kılmamaktadır. Ülkenin doğal kaynaklarından yeterince istifade edilemeyeşi halkın en temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik gayretlerin etkisinin azalmasına neden olmaktadır. Temel kaynaklar tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Afganistan'ın Doğal Kaynakları³⁶

Doğal Kaynak	Kapasite	Açıklama
Petrol	88 milyon varil	Afgan-Tacik havzasında yaklaşık 1,6 milyar varil petrol olduğu tahmin edilmektedir.
Doğal Gaz	5 trilyon m ³	1980'li yıllarda doğal gaz satışları yılda 300 milyon doları bulmuş ve ülkenin ihracat gelirlerinin % 56 sını oluşturmuştur. Amu Derya havzasında 15,7 milyar m ³ doğal gaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Afganistan'ın yeniden yapılandırılması sürecinin sona ermesinin ardından, ülkenin doğal gaz kaynaklarından yılda 330 milyon dolar gelir elde edebileceği tahmin edilmektedir. ³⁷
Kömür	70 milyon ton	Yıllık 120.000-140.000 ton kömür çıkarılmaktadır. Maden ve Sanayi Bakanlığı'nın tahminlerine göre yıllık ihtiyaç 500.000 ton'dur. Çimento ve termik santrallerin faaliyete geçmesi durumunda ihtiyaç 6 milyon tona çıkacaktır.
Kireçtaşı	100 milyon m ³	Kireçtaşı rezervleri özellikle Badakhshan bölgesinde yoğunlaşmıştır.
Mermer		Yüksek kalitede 40 farklı renkte yaklaşık 35 çeşit mermer bulunmaktadır.
Bakır	240 milyon ton	Ülkenin bakır madeni kaynaklarının Şili'den sonra dünyadaki en büyük bakır kaynaklarını teşkil ettiği tahmin edilmektedir. Bölgede özellikle Hindistan ve Çin tarafından bakır talebi artmaktadır.
Altın	20-25 ton	Altın yatakları ile ilgili bilgi tam olarak bilinmemekle birlikte en büyük Altın yatakları Kuzeydeki Ghazni, Badakhshan ve Takhar bölgelerindedir.
Demir	110 milyon ton	En büyük demir cevheri yatakları Herat vilayeti ile Panjher vadisi arasındadır.
Değerli ve Yarı Değerli Taşlar		İllegal olarak ihraç edilen değerli taşların değerinin yıllık 2.8 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. Yıllık üretimin değeri 9-12 milyon dolar arasındadır.

Afganistan'ın doğal kaynakları hakkında, uzun süren savaşlar nedeniyle, henüz kapsamlı bir araştırma yapılamamıştır. 1980'li yıllarda Sovyetler Birliği tarafından yapılan bir araştırmaya göre Afganistan'ın 95 milyon varillik petrol, 140 milyar m³ doğal gaz ve 73 milyon tonluk kömür rezervlerine sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak enerji kaynakları ve madencilik alanında yatırımların yetersizliği nedeniyle bu kaynaklardan tam anlamıyla faydalanılamamaktadır. Diğer yandan, ülkenin dağlık coğrafyası ve taşımacılık imkanlarının yetersizliği doğal kaynakların gelişmesine engel olmaktadır. Dünyada ispatlanmış kömür rezervi 826 milyar ton, üretimi ise üç milyar ton petrol eşitidir.³⁸ İspatlanmış petrol rezervi 1,3 milyar varil, üretimi ise günlük 81.820 va-

rildir.³⁹ İspatlanmış doğalgaz rezervi 185 trilyon m³, üretimi ise üç trilyon m³dür.⁴⁰

Kaynaklarının yetersizliğine rağmen Batılı strateji uzmanlarınca Asya kıtasının kalbi olarak tanımlanan Afganistan, ayrıca "Asya kıtasının anahtarı" olarak tanımlanmaktadır. Afganistan, Orta Asya Petrol Boru Hatları Projesi için de kavşak noktası haline gelmiştir⁴¹.

Bunun yanında Afganistan, üzerinden geçen güçlü orduların kolayca İran'a, Hindistan'a, Maveräünnehir'e ve Çin sınırlarına ulaşmasına olanak sağlaması nedeniyle, "fetih otoyolu (highway of conquest)" olarak nitelendirilmiştir.⁴² XIX'uncu yüzyılda ise "Büyük Oyun"un⁴³

bir parçası olarak yeni bir rol ile tarih sahnesine çıkmıştır. Bunun yanında, zamanla İngilizlerin Hindistan'dan Avrupa'ya oluşturduğu deniz yolu Afganistan'ın tarihi ticaret yolundaki rolünü bitirdiği gibi, daha sonra çizilen doğu sınırıyla (Durand Hattı) bir kara ülkesi olarak bölge içerisine sıkışıp kalmasına neden olmuştur.

Afganistan; Orta Asya, Güney Asya, Orta Doğu ve Kafkasya arasındaki jeopolitik konumu nedeniyle hem Asya'daki komşu ülkeler hem de küresel güçler bakımından stratejik çıkarların üzerinde çatıştığı kilit ülkedir. Orta Asya ile Hint Okyanusu arasında yer alan Afganistan, tarih boyunca istila girişimlerine sahne olmuştur.

Büyük bölümü dağlık olan ve bulunduğu bölgedeki ülkelere oranla, çok zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmayan Afganistan'ın, büyük devletler için önemini artıran başlıca etkenler, elinde nükleer güç bulunduran üç bölge ülkesinin (Rusya, Hindistan ve Pakistan) yakınında bulunması, Rusya'nın güneye inmesinin önüne set olması, Hazar Havzası petrolü ile doğal gazının Hint Okyanusu'na aktarılabilmesi için geçiş güzergâhı üzerinde yer alması ve İslam, Hint ve Çin kültürünün kesişim noktasında bulunmasıdır. Bu nedenle, küresel güç dengelerinin merkezinde olan Afganistan kilit bir ülke haline gelmiştir. Küresel merkezin doğuya doğru kayması, genel anlamda Afganistan'ın önemini daha da artırmıştır.

Afganistan, bir dönem "fetih otoyolu", daha sonra "büyük oyun", ardından "kenar kuşak ve kara hâkimiyeti teorisi" ile büyük güçlerin dikkatini hep üstüne çekmiştir. Bugün ise ABD'nin "Sürekli Özgürlük Operasyonu" ile başlattığı Afganistan'daki "terörle mücadele", Afganistan'ı tarihte olduğu gibi bugün de büyük güçlerin oyununu sahnelediği bir alana dönüştürmüştür.

19'uncu yüzyılda İngiltere ve Rusya arasındaki Büyük Oyunun sahnelendiği yer olan Afganistan, günümüzde son ABD müdahalesiyle de iyice görülmektedir ki; öneminden hiçbir

şey kaybetmemiştir. Küresel güçler, Afganistan coğrafyasına hakim olan bir büyük gücün, bir taraftan Orta Asya'yı, diğer taraftan Hint yarımadasını ve dolayısıyla da denize açılan yolları kontrol edebilme şansına sahip olduğunu bilmekte ve bu ülkeye yönelik politikalarını bu bilinç üzerine geliştirmektedir.

Bu politikaların daha iyi anlaşılabilmesi ve sonrasında analiz edilebilmesi, Afganistan tarihinin ortaya konulmasını zorunlu hale getirmektedir. Ülkenin tarihi bu mücadeleye tanıklık eden bir canlı gibidir.

1.1.3. Kimlik Tanımlaması

Afganistan'ın ulus olmasını geciktiren temel neden ülkenin etnik, kültürel ve dinsel bir karışıma sahip olmasıdır. Yerel ve ulusal düzeyde bütünleşmenin yetersiz ve zayıf kaldığı ülkede, ortak bir ulusal kimlik ve milli ideolojinin ortaya konamaması, coğrafi şartlar kadar ağır ve büyük bir toplumsal sorun olarak durmaktadır⁴⁴.

Kabileliliğin, toplumda büyük bir öneme sahip olduğu ülkede, tarih içinde hiçbir zaman tam olarak bir milli şuur egemen olamamıştır.

Afganistan, bilinen anlamda üniter bir devlet değildir. Bu ülkede, tarih boyunca hiçbir zaman tam olarak bir ulusa ait olma duygusu ortaya çıkmamış ve bir millettense söz edilmemiştir. İnsanlar kendisini, ait olduğu etnik boy veya aşiret ile tanımlamışlardır⁴⁵. Ülkede Afgan kimliğinden ziyade dini kimlik ve sonrasında etnik milliyetçilik ön plana çıkmaktadır.⁴⁶ Bu nedenle geçiş yolları ve fetihçi milletlerin mutlaka geçmesi gereken bir noktada yer alan Afganistan, adeta bir kavimler mozaiki ve dinler cümbüşüne dönüşmüştür.

Bu coğrafyada yaşayanlar arasında dini kimlikten sonra, kabile kavramı ve etnik milliyetçilik daima ön plandadır. Karmaşık etnik yapı içerisinde tüm etnik kimlikler arasında paylaşılan ortak bir değer bulmak da çok zordur.⁴⁷

Ülkede “Afgan” adıyla bir halk veya topluluk yoktur. Bu kelime Peştunlar’ı ifade etmektedir⁴⁸. Afganistan coğrafyasında yaşayan etnik guruplara çok genel bir ayrımla bakılırsa, ülkeyi ortadan ikiye bölen Hindukuş dağlarının güneyinde Peştunlar ve Farsça dilli bazı küçük etnik gurupların, kuzeyinde ise Pers ve Türk kaynaklı etnik gurupların yaşadıkları söylenebilir. Hindukuş Dağları’nın üzerinde ise yine Farsça konuşan Hazaralar ve Tacikler yaşamaktadırlar.

Afganistan’da birçok bölgede farklı dil veya lehçeler konuşulmakta, ülke genelinde kullanılan dil sayısı otuzu bulunmaktadır. Peştunca ve Darice Afganistan’ın resmi dilleridir. Peştunca, Darice, Özbekçe, Türkmençe, Belucice, Puşhace ve Nuristanice dilleri ülkede konuşulan diğer diller arasındadır. Ayrıca anayasa gereği bir dilin insanların çoğunluğu tarafından konuşulduğu bölgelerde, Peştunca ve Darice’ye ek olarak üçüncü resmi dil de, kanunlar tarafından düzenlenerek kullanılabilir (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 16).

Peştunca, sadece Peştunların kullandığı dildir. Darice, sarayın, kentli seçkinlerin ve İslam dininin dili olarak tüm ülkede yaygın olarak kullanılmaktadır. Ülkede dillerin halk tarafından kullanım dağılımına bakılırsa, Peştunca % 35, Darice % 50, Özbekçe-Türkmençe % 11 ve diğer etnik diller % 4 tarafından kullanılmaktadır⁴⁹.

Hazaralar ile Aymaklar Darice konuşmaktadırlar. Ancak şehirlerden köylere gidildikçe Türkçe kelimelere rastlanmaktadır. Hazaralar, Şii olmaları sebebiyle büyük ölçüde Peştunlardan oluşan kökten dinci Sünni Taliban rejimi tarafından kırıma maruz kalabilmektedirler. Ayrıca hem mezhepleri hem de Farsça konuşmaları sebebiyle İran etkisine açıktırlar.⁵⁰

Yukarıda ifade edilen ülke özellikleri göstermektedir ki Afganistan’da etnik ve dinsel anlamda tek bir kimlik tanımlaması yapmak imkansızdır. Ülkenin tarihten bu yana bir bütün-

lük ve istikrar yakalayamamasında da ülkeye ait bir kimlik tanımlamasının yapılamaması ya da bir Afgan kimliği oluşturulamaması etkilidir.

1.1.4. Sosyal Yapı

Genel Nüfus Bilgileri

Afganistan’da savaş yüzünden yaklaşık son yirmi yıldan beri nüfus sayımı yapılamadığından daha önceki sayımlar ve nüfus artışı göz önüne alınarak tahmini olarak verilmektedir. Nüfus bilgileri tahminlere ya da örneklemelere dayanmaktadır. Hükümetler kendi politik amaçları için rakamları manipüle etmişlerdir. BM kuruluşları, birçok Sivil Toplum Kuruluşları (STK) yardım programları düzenlerken kendi amaçlarına göre farklı rakamlar kullanmışlardır. Ayrıca Sovyet-Afgan savaşının neden olduğu istikrarsızlık ve iç savaş nedeniyle ülkeden göç edenler ile mültecilerin sayısı tam olarak belirlenemediği için nüfus bilgileri tahminlerden öte gidememiştir. Bu nedenle Afganistan nüfus bilgileri hakkında doğru bir bilgi vermek söz konusu değildir⁵¹. Çeşitli kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalarda farklı farklı sonuçlar çıkmaktadır. Bu sonuçlara bakıldığında bunların birbirleriyle tutarlı olmadığı çok net olarak gözükmektedir.

1972-1974 yılları arasında New York Eyalet Üniversitesi, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı ve Afgan hükümeti iş birliği ile yapılan araştırma Afganistan’da yapılan bilimsel demografik araştırmaların ilkidir. Bu araştırmaya göre Afganistan’da 10-18 milyon kişinin yerleşik olarak yaşadığı belirtilmiştir.⁵² Bu anket göçebe nüfusu kapsamamaktadır. Araştırmada göçebeler 1 milyondan biraz fazla olarak tahmin edilmiştir.

İlk resmi genel nüfus sayımı Sovyet işgali sırasında 1979 yılında yapılmıştır. Söz konusu nüfus sayımı, BM yardımı ile üç haftalık bir dönem içinde aceleyle yapılmış ancak Sovyet işgali nedeniyle tamamlanamamıştır. Sayım sonucunda Afganistan’ın nüfusu 800.000 gö-

çebe nüfusu dahil olmak üzere 13,9 milyon olarak tahmin edilmiştir.⁵³ 1979 genel nüfus sayımı sonucu Afganistan'ın kendi resmi internet sayfasında 15.551.358 olarak verilmiştir.⁵⁴ Ayrıca o dönemde yaklaşık 1,5-2 milyon civarında Afgan mültecisinin Pakistan ve

İran'da bulunduğu tahmin edilmektedir. Mültecilerin kontrolündeki bölgeler ise sayım dışı bırakılmıştır. Bütün bunlar dikkate alınarak Afganistan'ın 1979 yılında yaklaşık 18 milyonluk bir nüfusa sahip olduğu söylenebilir.⁵⁵

Tablo 2: Afganistan'ın Yıllara göre Nüfus (Milyon)⁵⁶

2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2008/09
21,8	22,2	23,2	23,6	24,1	25,0

Babrak Karmal hükümeti tarafından 1983 yılında yayımlanan istatistik yıllığında ise 1981-1982 yılları arasında toplam nüfusun 15,96 milyon olduğu iddia edilmiştir. Muhtemelen bu rakam, Pakistan ve İran'daki beş milyon üzerindeki mültecileri de kapsamaktadır. 1993 yılında nüfus 17.691.000 olarak tahmin edilmiştir. Ancak savaşın etkileri, savaşta kayıplar ve mülteciler gerçekçi tahmin yapılmasını güçleştirmiştir.⁵⁷

1995 yılında ABD Nüfus Referans Bürosu tarafından yapılan araştırmada ise Afganistan'ın nüfusu 18,4 milyon olarak tahmin edilmiştir.⁵⁸ BM 2008 verilerine göre ise Afganistan nüfusu 28,2 milyondur.⁵⁹ ABD İstihbarat Örgütü (CIA) Temmuz 2009'da yaptığı tahmine göre Afganistan nüfusunu 28,396 milyon olarak belirlemiştir.⁶⁰

Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu 2002 yılından itibaren nüfus bilgilerini vermeye başlamıştır. Ancak söz konusu resmi sitede sayımın nasıl yapıldığına, mültecilerin dahil edilip edilmediğine ve sayımın doğruluğunun ne olduğuna dair hiçbir açıklama yoktur. Dolayısıyla rakamların tamamen tahmini olduğu düşünülmektedir.

Rakamlar incelendiğinde ise nüfusun yedi yıl içerisinde yaklaşık % 15 arttığı görülmektedir.

Bu artış, sürekli çatışma içerisinde yaşayan toplum için yüksek olarak görülse de Sovyetlerin işgali ve sonrasında yaşanan iç savaştan kaçanların büyük bir kısmının geri dönmüş olabileceği şeklinde açıklanabilir.

Afganistan nüfusunu etkileyen en önemli unsurlardan biri de mültecilerdir. 1978 yılında Muhammed Davud hükümetinin yıkılmasından sonra Afganlılar kendi ülkelerinden kaçmaya başlamışlardır. Bu kaçışlar 1979 yılında Sovyetlerin saldırısından sonra hızlanmıştır.

BM Mülteciler Yüksek Komisyonuna göre bugün dünyada 4 mülteci den biri Afgan'dır. 2002 yılından beri 5 milyondan fazla mülteci geri dönmüştür. 2008 yılı itibarıyla 2,8 milyondan fazla Afgan mülteci halinde yaşamaktadır. Bunların % 96'sı Pakistan ve İran'dadır.⁶¹

Mart 2009 itibari ile Pakistan'da 1,7 milyon mülteci bulunmaktadır. Bu mültecilere 2012 yılının sonuna kadar kalma izni verilmiştir.⁶² Yaklaşık olarak 1 milyon mülteci de İran'da bulunmaktadır.⁶³

Afganistan'da nüfusun dağılımına bakıldığında tablo 3'de de görüleceği gibi genç nüfusun fazlalığı dikkat çekmektedir. Ülkede kırsal bölgede yaşayanlar ve göçebelerin nüfusu toplam nüfusun % 90'ını oluşturmaktadır.

Tablo 3: Afganistan'da Nüfus Dağılımı ⁶⁴

Yaş Grupları	KENTSEL NÜFUS (1000 Kişi)			KIRSAL NÜFUS (1000 Kişi)			GÖÇEBE BÖLGESİ (1000 Kişi)		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
0-14	382,8	1.074,9	1.457,7	4.747,6	4.458,2	9.205,8	382,8	362,7	745,5
15-24	581,3	551,2	1.132,5	1.704,6	1.567,0	3.271,6	136,7	106,4	243,1
25-39	377,0	397,8	774,7	1.473,4	1.629,0	3.102,4	119,4	126,8	246,2
40-64	354,5	373,9	728,4	1.278,5	1.192,1	2.470,6	95,6	85,1	180,7
65 Yaş üzeri	102,4	56,8	159,2	312,8	174,7	487,5	25,9	16,9	42,8
Toplam	1.798	2.454,6	4.252,5	9.516,9	9.021,0	18.537,9	760,4	697,9	1.458,3

Afganistan'ın ekonomisinin tarıma dayalı olması ve ülkenin olumsuz hava koşullarının tarımı etkilemesi işsizlik oranında önemli derecede dalgalanmalar yaratmaktadır. Kırsal kesimde tarım zamanında işsizlik oranı

değişmektedir. Ülkede ilkel tarımın yapıldığı düşünüldüğünde genç nüfusun neredeyse tamamının pasif işsiz olduğu yorumu yapılabilir. Nitekim kırsal kesimde işsizlik oranını da resmi site düşük vermektedir. (Tablo 4)

Tablo 4 Afganistan'da Çalışan Nüfus ve İşsizlik Oranları⁶⁵

	Çalışan Nüfus Oranı (%)			İşsizlik Oranı (%)		
	Erkek	Kadın	Ortalama	Erkek	Kadın	Ortalama
Kentsel	72	16	44	9	18	11
Kırsal	82	50	66	7	7	7
Göçebe Bölgesi	88	61	75	4	5	5
Genel	80	43	62	7	7	7

Kırsaldaki yıllık işsizlik oranı % 65-169 oranında değişmektedir. Kentsel alanda işsizlik değişkenliği azdır. Buna rağmen Kasım ve Ocak ayları arasında işsizlik oranı zirve yapmaktadır. Kentsel alandaki bu mevsimsel değişikliğin nedeni tarım sezonu dışında kırsal kesimden kentsel alanlara iş aramak için gelenlerin yarattığı rekabettir. Kentsel alanda işsizlik oranındaki yıllık değişiklik kadınlardan

ziyade erkekleri belirli bir şekilde etkilemektedir.⁶⁶

Etnik ve Dini Yapı

İrksal, dilsel, kültürel ve dinsel anlamda ayrılabilen etnik gruplar temel alınarak Afgan toplumu incelendiğinde, karşımıza on sekiz grup çıkmaktadır: bu gruplar; Peştunlar, Ta-

cikler, Türkler (Özbek, Türkmen, Kızılbaş, Kazak, Kırgız, Karakalpak), Hazaralar, Aymaklar, Beluciler, Brahuiler, Beluçlar, Nuris-

taniler, Rajasthaniler, Araplar, Hindular, Pamiriler, Sihler, Yatlar, Pencabiler, Darvaziler, Paşhailerdir.⁶⁷

Harita 5: Afganistan'ın Etnik Yapısı

Afganistan'daki etnik grupların oranları konusunda elde kesin veriler yoktur ve bu konuda yapılan çalışmalar ancak tahminlere dayanmaktadır. Nüfusun tamamını kapsayan genişlikte bir araştırmanın yapılmamış olması ve etnik gruplar arasında kesin sınırların olmaması kesin veri elde edilmesini zorlaştıran nedenlerdir. Bu konuda verilebilecek en uygun örnek Türk kökenli fakat Farsça konuşan ve kabilesel bir yapıya sahip olan, göçebe yaşayan Aymaklarla ilgilidir. Bir kaynakta Aymakların bazı boylarının kendilerini Peştun olarak tanımladıkları ancak Peştunların bu Aymak boylarını Peştun olarak kabul etmedikleri belirtilir.⁶⁸

Başka bir kaynakta ise bir Türk boyunun adını taşıyan Aymakların etnik bir grup olmaktan ziyade, bölgede değişik etnik gruplar ta-

rafından oluşturulan, göçebe ve kabilesel bir yapıya sahip topluluğa verilen ad olarak ifade edilir.⁶⁹

Bu tür belirsizlikler, etnik grupların sayıları ve genel nüfusa oranları konusunda karşımıza farklı rakamlar çıkarmaktadır. Ayrıca, gerek bu konuyla ilgili yapılan çalışmalarda gerekse bu konuda çalışan araştırmacıların kullanmış oldukları kaynaklarda, rakamların siyasi kaygılarla manipüle edilmiş olabileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu grupların oranları konusunda Magnus ve Naby, kaynaklarda Peştunların nüfusa oranlarının % 40-50 civarında olduğunu belirttiğini ancak bu kaynakların güvenilir olmadığını ifade ederler. Kendi tahminlerinde ise Peştunların % 40 oranıyla en kalabalık grubu,

Taciklerin % 20 ile ikinci kalabalık grubu, üçüncülüğü ise sayıları birbirlerine neredeyse eşit olan Hazaralar, Özbekler ve Aymaklar'ın paylaştığını öne sürerler. Diğer grupları da sayarken Türkmen, Kazak, Kızılbaş ve Kırgızlar gibi Türk kökenlileri de diğer gruplar arasında belirtirler.⁷⁰

Buradan çıkartılabilecek sonuç, tüm Türk gruplar birlikte hesaplandığı takdirde, Hazaralardan daha kalabalık olduklarıdır. Ancak, Türkler ve Hazaralar konusunda bir oran verilmediği için Türklerle, Tacikler arasında kıyaslama yapılamamaktadır.

Glatzer de gerek Afganistan'ın nüfusuyla, gerekse etnik grupların oranıyla ilgili güvenilir kaynak bulunmadığını belirterek, bu konudaki tahminler doğrultusunda bazı çıkarımlar yapmıştır. Glatzer'e göre, Peştunların sayısı en az altı milyon, (15 milyonun % 40'ı) en fazla on iki milyon (20 milyonun % 60'ı) olabilir. Tacikleri de Afganistan'ın ikinci kalabalık grubu olarak belirten Glatzer, onların nüfusu veya genel nüfusa oranları konusunda bilgi vermemektedir. Hazaralar konusunda ise sayılarının bir buçuk milyon kadar oldukları yönündeki tahminleri aktarmıştır. Özbeklerin nüfuslarının Hazaralarla hemen hemen eşit olduğunu ifade ederken, Glatzer de Türkmen, Kazak, Kızılbaş ve Kırgızları gibi Türk kökenli grupları diğerleri arasında belirtmiştir. Glatzer'in ortaya koyduğu bu çıkarımlara göre de Türklerin nüfusu Hazaralardan fazladır.⁷¹

Blood'un ABD Kongre kütüphanesi için hazırlanmış olduğu Afganistan'la ilgili çalışmasında ise Peştunlar % 40 (nüfusun % 11,4'ü Durrani, % 13,8'i Gılzaidir), Tacikler % 25,3, Hazaralar % 18, Özbekler % 6,3, Türkmenler % 2,5, Kızılbaşlar % 1 diğer grupların toplamı ise % 6,9 olarak belirtilmektedir. Özbek, Türkmen ve Kızılbaşların oranlarının toplamı % 9,8'dir. Bunların dışındaki Türk kökenli grupların oranları diğer etnik gruplar içinde verilmiştir. Ancak bu çalışmaya göre, diğer tahminlere kıyasla Hazaraların oranı oldukça, Tacikleri oranı ise bir miktar yüksektir. Türklerin oranı ise oldukça düşüktür.⁷²

Görüldüğü gibi, Afganistan'daki etnik grupların oranlarıyla ilgili oldukça farklı bilgilerle karşılaşmaktadır. Bu konuda net bilgilere ulaşılabilmesi ancak ülke çapında, tarafsız bir kurum tarafından yapılacak kapsamlı bir çalışmayla mümkün olabilir. Ancak, eldeki verilerle ülkedeki etnik gruplar hakkında bazı sonuçlar çıkarmaya çalışacak olursa:

- Peştunların en kalabalık etnik grup oldukları ve nüfusun yaklaşık yarısını oluşturdukları,
- Taciklerin ise ülkedeki ikinci kalabalık grup oldukları,
- Türklerin ve Hazaraların hangisinin üçüncü kalabalık grubu oluşturduğu konusunda çelişkili bilgilerin bulunduğu, ancak birinin üçüncü, diğerinin de dördüncü olduğunun kesin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu bakımdan, ülkede siyasi güç oluşturmaya yetecek kadar nüfusa sahip olan bu dört grup üzerinde daha ayrıntılı durmak gerekli görülmektedir.

Peştunlar

Afganistan'ın tarihi ve geleneksel olarak en güçlü ve en kalabalık gruptur. Afgan kralları Peştunlar arasından çıkmıştır. Hükümette, bürokraside ve orduda üst kademeler neredeyse tamamen Peştunların hakimiyetinde olmuştur.⁷³ Savaşın çıkışıyla ülke dışına en fazla göç eden grup da Peştunlar olmuştur.⁷⁴ Bu yüzden Peştunların genel nüfusa oranının % 50'nin altına düştüğü öne sürülmektedir.⁷⁵

Peştunlar, ülkenin güney ve güneydoğu tarafında yaşarlar; diğer bölgelerde de azınlık olarak bulunurlar. Afganistan'daki diğer etnik gruplar gibi ülke sınırlarının dışında da bulunmaktadır. Pakistan'da 14 milyon kadar Peştun yaşamaktadır. Pek çok alt kabileye bölünmüş durumdadırlar ve bu durumları pek çok alt kimlik ve kimlik çatışması oluşturmaktadır.

Kimlikleri hem kendilerince hem de başkalarınca sık sık sorgulanmaktadır. Peştunlarda iki büyük kabile konfederasyonu vardır. Peştun kabilelerinin tamamına yakını bunlardan birinin alt koludur. Abdali Konfederasyonu (1747'de "inci" anlamına gelen Durrani adını almışlardır) Kandahar-Herat bölgesinde bulunurken, diğer büyük konfederasyon olan Gilzailer ise Nangahar-Paktia bölgesinde yerleşmişlerdir.⁷⁶ Peştunların tamamına yakını Sünni olup Hanefi mezhebindedir. Ancak, Veziristan'daki Turi kabilesi ve Orakzailerin bir alt kolu olan Muhammed Kel kabilesi gibi az miktarda Şii Peştun da vardır.⁷⁷

Peştunların iki büyük kolundan biri olan Gilzailer XVII'nci yüzyılda önemli bir politik güç durumuna gelerek XVIII'inci yüzyılda Kandahar'ı ve kısa bir süre için İran'ın önemli bir kısmını ele geçirmeyi başarmışlardır. Ancak 1729'da İran'dan çıkarılmışlar; 1747'de de Ahmed Şah Durrani'nin hakimiyeti altına girmişlerdir. Bir Durrani kabilesi olan Sadozaile-re mensup Ahmed Şah Durrani'den itibaren Peştunlar, Afganistan'da hakim güç olmuşlardır.⁷⁸

Her ne kadar Peştunlar Afganistan'daki en hakim unsur olsalar da, kültürleri ve kabile yapıları merkezi bir politik güç oluşturmalarını zorlaştırmaktadır. Önemli kararlar Peştunların geleneksel topluluğu olan Loya Cirga tarafından alınır. Loya Cirga'da her Peştun kabilesinin temsilcisi bulunur. Meclis gibi sürekli toplantı halinde olan bir topluluk değildir ve olağanüstü hallerde yalnızca belli bir konunun ya da konuların görüşülmesi amacıyla toplanır ve kararlar alındıktan sonra dağılır. Toplantıya giden kabile temsilcileri de sürekli değildir. Bu durum, Peştun liderlerin kendilerine güç tabanı oluşturmalarını engellemektedir. Kendilerine güç tabanı oluşturmak isteyen Peştun liderler, Loya Cirga dışındaki kaynaklara (siyasi partiler, ideolojiler, dini okullar, ekonomik bağlantılar, vs.) başvurmak durumundadırlar. Bu durum, gerek Sovyet işgaline karşı direnişte birleşik bir askeri cephe oluşturmamalarını gerekse devlet organizasyonunu

kuramamalarını anlaşılır kılmaktadır.⁷⁹ Ancak merkezi bir devlet otoritesinin yokluğunda kabile yapıları ve bu yapıya dayalı Peştun töreleri (Peştunvali) istikrar kaynağı olmaktadır. Çünkü, toplumsal krizlerin çözümü için gerekli olan kurumsal yapının illa ki, devletle bağlantılı olması gerekliliği yoktur.⁸⁰ Devlet kurumlarının her zaman demokratik olmayabilecekleri göz önüne alındığında, zaman zaman devlet dışı geleneksel kurumların toplumsal düzeni sağlamada daha başarılı olabildikleri söylenebilir.⁸¹

Tacikler

Tacikler Afganistan'ın ikinci kalabalık etnik grubudur. Ülkenin kuzey, kuzeydoğu ve batı bölgelerinde yaşarlar. Dağ Tacikleri ve Farsivanlar (Farsça konuşanlar) olarak iki gruba ayrılırlar. Dağ Tacikleri Afganistan'ın Tacikistan ve Pakistan sınırının kesiştiği yerdeki Bedaşan ve Vahan koridoru bölgesinde yaşarlar. Farsivanlar ise şehirlerde ve köylerde yaşarlar. Her ne kadar ülkenin tamamına yayılmış olsalar da genelde Kâbil, Baglan, Takhar, Samangan, Çarikar, Penşir, Duşi, Gar, Herat, Farah ve Kunduz'da yoğun olarak bulunurlar.⁸²

Tacikler Farsça'nın Afganistan'a mahsus Dari⁸³ lehçesini konuşurlar. Farsça (İran'ın resmi dili), Darice ve Taciki (Tacikistan'ın resmi dili) aynı kökten gelmektedir. İlk dönemlerde yalnızca konuşma düzeyinde görülen farklılıklar, daha sonraki uygulanan politikalarla derinleşmiştir. Sovyet Tacikistanı Kiril alfabesini benimsemiş ve Taciki'yi resmi dil ilan etmiştir. Farsça ve Darice Arap alfabesiyle yazılsa da, Afgan Tacikleri konuşma farklılıklarını abartarak yazı diline uyarlamışlardır. Dari lehçesi ve Tacik kültürü Afganistan'da son derece yaygın ve etkilidir. Darice aynı zamanda farklı etnik gruplardan kişilerin birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları genel ortak dil durumundadır.⁸⁴

Taciklerin çok büyük bir kısmı Sünniliğin Hanefi mezhebindedir. Ancak, Dağ Tacikleri, İran'ın resmi mezhebi olan Şiiğe mensuptur.

Ülkenin kuzeydoğusunda küçük bir grup Tacik de İsmailî'dir.⁸⁵

Peştunların kabile yapılarına karşılık Taciklerin sosyal grupları mahalli nesillere, köy kümelerine, bölgesel gruplara ve meslek gruplarına dayanır. Hangi gruba mensup oldukları sorulduğunda, çoğu zaman yaşadıkları bölgenin veya şehrin adını verirler. Etnik olarak Tacik olmayan, fakat Darice konuşanlar arasında da kendilerini Tacik olarak tanımlama konusunda artan bir eğilim bulunmaktadır.⁸⁶

Kendi aralarındaki bütünleşme seviyeleri Peştunlardan yüksek olmasına karşılık, ordu ve bürokrasinin dışında bırakılmış oldukları için lider çıkartabilme imkanları sınırlıdır. Afganistan'ın tarihi boyunca yalnızca iki kez siyasi gücü ele geçirebildikleri görülmüştür. İlki bir çete reisi olan Beçhe-i Saka'nın 1929 yılında Kâbil'i ele geçirmesidir. Beçhe-i Saka Kâbil'i ancak dokuz ay elinde tutabilmiş, sonunda bir Sadozai Peştun komutan olan Muhammed Nadir tarafından öldürülmüştür. İkincisi ise 1992 yılında Burhaneddin Rabbani'nin Afganistan Cumhurbaşkanı olmasıdır. Ancak, her iki seferinde de Taciklerin siyasi gücü ele geçişi Peştunlar tarafından tepkiyle karşılanmış ve yönetimlerine son verilmiştir.

Türkler

Türkler, Afganistan'da önde gelen etnik gruplardan biridir. Afganistan'ın kuzeyinde Afgan Türkistanı ya da Güney Türkistan olarak bilinen bölgede yaşarlar. Bu bölge Afganistan sınırları içinde yer alsa da tarihi, etnik, kültürel ve jeopolitik olarak Türkistan'ın bir parçasıdır. XVIII'inci yüzyılda gelen Yüe-Çi Türklerinden Nadir Şah Avşar'a (ölümü 1747) kadar Afganistan; Göktürkler, Gazneliler, Selçuklar, Timuriler, Şeybaniler, Harzemşahlar, Avşarlar gibi Türk devletlerinin yönetimi altında kalmış ve bu yönetimlerin her biri ülkede güçlü etkiler ve izler bırakmıştır.⁸⁷

Afganistan Türkleri kendi aralarında Özbek,

Türkmen, Kızılbaş, Kazak, Kırgız, Karakalpak, vs. gibi birtakım gruplara ayrılırlar. Bu grupların en önemlileri ise Özbekler ve Türkmenlerdir.

Özbekler Afganistan'daki en kalabalık ve en önemli Türk grubudur. Afgan Türkistanı'nda özellikle Kunduz, Şıbırgan, Taş Kurgan, Mezar-ı Şerif, Belh, Meymene, Aliça ve Bala Murghab'ta yaşarlar.⁸⁸ Oğuz Türkçesinin kendilerine has olan Özbek şivesini konuşurlar ve Sünnidirler. Kendi aralarında kabilelere ve klanlara ayrılmalarına karşılık en önemli ayırım, Afganistan'da yüzyıllardır yaşayan Özbeklerle, buraya Rus baskısından kaçarak kuzeyden gelen Özbekler arasındadır. Sonradan gelen Özbekler "muhaçir" adı altında kendilerine has farklı bir alt kimlik oluşturmuşlardır.⁸⁹

Sovyet işgali döneminde, Özbeklerin büyük bir kısmı Sovyet yanlısı hükümet yanında yer almışlardır. Abdürreşit Dostum'un organize ve komuta ettiği Cuzcani milisleri Özbeklerden kuruluydu. Direnişçilerin yanında yer alan Özbekler ise, Mevlevi Nebi Muhammedi liderliğindeki Hareket-i İnkılab grubuna katılmışlardır. Liderleri Peştun kökenli olan bu grubun askeri kanadının önemli bir kısmını, komuta kademesinin de dörtte birini Özbekler oluşturmuştur.⁹⁰

Türkmenler Afganistan'daki ikinci kalabalık Türk grubudur. Afgan Türkistanı'nda özellikle Kunduz ve Herat arasında yaşarlar. Kabile sistemi Türkmen toplumunda son derece etkilidir. İran'daki Yomut Türkmenlerine ve Türkmenistan'daki Teke Türkmenlerine karşılık Afganistan'daki Türkmenlerin tamamına yakını Ersari boyuna mensuptur. Ancak, Afganistan'da az sayıda Teke ve Yomut Türkmeni de vardır.⁹¹

Afganistan'da VII'nci yüzyıldan beri yaşamakta olan Türkmenlerin bir kısmı 1887'de Afganistan-Rusya sınırının belirlenmesiyle Türkmenistan'a göç etmiştir. Kalanlar ise yerleşik hayata geçerek tarım ve hayvancılık